
1 990030 041704

శపిరాప్ర

౧ శ్రీగణేశాయనమః॥ శబ్దం లక్షయతీతి। ఉపజీవ్యోపజీవకభావసంగత్యా శబ్దం నిరూపయతీత్యర్థః। అత్ర జ్ఞాయమానశబ్దస్య శబ్దప్రమాణతయా శబ్దే ఉపమానోపజీవకత్వాభావాదుపమితిశాబ్దబోధరూపఫలయోస్సంగతిర్బోధ్యా। తథాహి। శక్తిపరిచ్ఛిత్తిరేవోపమితిః। తస్యాశ్చ శాబ్దబోధోపజీవ్యత్వేన ఫలయోరుపజీవ్యోపజీవకత్వసంభవః। తాదృశసంగతేశ్చ ఫలనిష్ఠత్వేపి స్వాశ్రయకరణత్వాత్మకపరంపరాసంబంధేన కరణనిష్ఠత్వాత్ కరణయోరానంతర్యాభిధానప్రయోజకత్వం। శబ్దజ్ఞానస్య ప్రమాణత్వాంగీకర్తృనవ్యమతే తూపమితేః శక్తిపదవిషయకత్వేన శబ్దప్రమాణతయాత్ర ప్రమోపమానజనకత్వసాధర్మ్యం తత్త్వయోస్స్వరూపయోరపి సంగతిరితి మంతవ్యం। మూలే ఆప్తవాక్యం శబ్ద ఇతి। శబ్ద ఇతి లక్ష్యనిర్దేశః ప్రమాణశబ్ద ఇత్యర్థః। ఆప్తవాక్యమితి లక్షణం। భవతి హి పయసా సించతీత్యాదిశబ్దః ఆప్తోక్తవాక్యం। న తు వహ్నినా సించతీత్యాదిశబ్దః। తదుచ్చారణకర్తుః యథా

ధర్మవత్త్వే త్వయా పాత్రభావాత్ ప్రకృతవాక్యార్థగోచరయథార్థజ్ఞానజనకత్వం ప్రమాణ త్వ
త్వమితి తు నిష్కర్షః । వాక్యప్రయోగాద్వాక్యార్థజ్ఞానస్యోత్పత్తౌ లక్షణసంగతిః । స్ఫుట
మేతత్సర్వం స్పష్టం । విచారణీయం సకలమేతన్నిరాసకల్పే నాస్త్రీమన్మూలమవతారయితుం తత్ర
స్మృతసాధారణత్వేన శక్తిపదార్థమాహ । అర్థస్మృతిత్వేన కారణేతి । శాబ్దబోధజనకార్థస్మృ
తిత్వేన కారణే ఘటపదఘటాదిరూపపదార్థయోః సంబంధశక్తిరిత్యర్థః । అనుకూలత్వ
మిహ ప్రయోజకత్వం । తచ్చ కారణతావచ్ఛేదకపదపదార్థసంబంధే పర్యవసితం । ఘటాదిప
దతదర్థయోరన్యసంబంధవారణాయానుకూలాంతం విశేష్యతార్థకం । అన్యసంబంధిజ్ఞాన
స్యార్థస్మృతిజనకత్వేఽపి శాబ్దబోధజనకస్మృతిజనకత్వాభావాత్ । అర్థస్మృతిత్వేన కారణ
స్యావధ్యాదిసాధారణ్యేన విశేష్యమితి ధ్యేయం । పదార్థాంతరమితి । తత్తత్పదార్థతావచ్ఛే
దకాభావకరూపావధితయార్థః । తేనాతిరిక్తపదార్థో యః సోఽన్యమతే ప్రసిద్ధ ఇత్యేకవాదినాఖ్యాతః

దీపికాయాం

౧ శంకతే। నభవతి। అనుమితశ్చైతే కథమేతి। అత్రాయమాశయః। యద్యపి వేదమోధితకర్తః ప్రత్యా
క్షపూరణాప్రవృత్తిమాత్రా విధేయ[illegible]ప్రావిష్టత్వేపి తద్దండత్వాన్నైవ నావిధేయత్వే మహద్వ్యాప్తి
ప్రగంతవ్యే తత్తజ్ఞప్తే రనుమితేశ్చ పూర్వమసిద్ధత్వాత్। ఏతేన వప్రాదిసాధ్యకానుమితి
విషయతామాదాయ వహ్నిత్వాదికమనుమితిం వితి వ్యవహారాభావేన శప్తత్వానుమితత్వేపి
వహారః కథమితి శంకా నిరస్తా। జ్ఞప్తా విధేయతాఖ్యపగతేన। తాదృశవహ్న్యాదివహారేప్యాదరే భా
వాత్। ఏవం తర్హి నాపూర్వార్థకః। తేనమంగలం కర్తవ్యం సమాప్తిఫలకత్వాదిత్యనుమానయా
ప్రమాణాంతరసాపేక్షత్వతిరితి। అన్యత్రతుప్రయోజకతర్కః ఇత్యర్థః సంబంధేనవ్యా
ప్తేరేవ సాధ్యతా। అగ్రే వక్ష్యమాణదశాయాం ప్రత్రవతాత్పర్యమేవంహి చశబ్దేతరనుమితత్వోపరి
పత్తిరితాసహపాలుః। అలౌకికేతి। విధిమంత్రగాయాదిప్రాప్తనివృత్తే తర్కార్థః। అవగతేతి। ధర్మశాస్త్రని
షిద్ధ ఇత్యర్థః। అవగతేతి। ధర్మశాస్త్రనిషిద్ధత్వార్థకః శిష్టేతి। వేదోక్తతత్వజ్ఞానేన
తద్భావతాది నావధ్యమాణ[illegible]కేన గ్రంథసాలిపి త్వార్థః

ఆహారహారకమనంతభ్రాన్త్యవిషయత్వేపుడుతన్నిహాతుత్వేడదేశ్యతయావిషయత్వస్యసాన్గాదిఫలేసాంబ
రూపేసత్వాదితివ్యాఖ్యాహారఇతిభావః॥

విహితకర్మకాలేష్విత్యర్థః। వేదోక్తేత్యాదిక తదరిబోధేఅతివ్యాప్తివారణాయత్వేత్యాహ। తదేశ
తం। ఆహారవిషయత్వాదితి। ఆహారః కర్తిః త్రసాధ్యః వల్యాదినియామకవిషయతానంబ
ధినహేతుతావివాదగ్రస్తేతివిషయత్వస్యహేతుత్వేసుధానవనమితిభావః। యద్యత్రవుంహే
హేతువిశేషణప్రయోజనమవహాయేజనాదావిత్యాదినా। నను ఆహారి రావణే తాహారవి
షయత్వస్యైవహేతుతాస్తు। అశిష్ట్వాహారవిషయతాద్యవహారోరసత్వేనవ్యాఖ్యాహారసిం
ఖవాదిత్వాన్నం [illegible] పవ్యాపరిహారతి కింస్వ్యోపదమితి। జలతాడనాదావశిష్టాహార [illegible]
విషయతేహేతోరసత్వంస్పష్ట ఇయతి। నను ఇయానితి స్వర్గాదిఫలేవ్యాఖ్యాహారవారణాయ సుస్వరూపే
హారవిషయత్వేతివిధేయతయాహారవిషయత్వాదేకమితిసంక్షేపః। తత్రపదసాధ్యరూ
పార్థక్యమంహారయితుం త్రివ్యాప్తిసాధారణతత్కర్షణాని క్షాక్తి ఉత్కర్షం తదితి। ఉపాదా
నరూపసంగ్రహస్వసంభవాదాహ। సంక్షేపేణేతి। స్వరూపకథనం స్వరూపజ్ఞానానురూ
పత్వంవసాఖ్యరూపస్వర్గాదిఫలస్య [illegible] తయావిషయత్వేపి ఆహారపదేరాపాదానే
ఆహారవిషయవిషయతావేదితవ్యస్యవేతాద్యర్థాన్తర్గతస్వేచ్ఛాకారణావిధేయతయాశ్రితివిషయత్వాభావేనసాన్గాదిఫలేనవ్యాఖ్యాహారకా

3 లః శ్లోకః। ఏతావతా ద్రవ్యాదిపదార్థాః విషయాః। పదార్థతత్త్వావధారణం ప్రయోజనం।
సంబంధశ్చ ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావః। పదార్థతత్త్వావధారణాదేవ దీరా ఠీతి। చతు
ష్టయం ప్రదర్శితం ప్రవర్తకం సూచితం। షష్ఠీతత్పురుషః. ప్రమవారణాయాహ। సు
న నేతి। సుఖబోధరూపప్రయోజనస్యావగమేపి తస్య స్వల్పత్వాత్। సిద్ధత్వే నైతద్గ్రంథకరణే ప్రయో
జనాభావాత్। న శాస్త్రే తత్త్వాత్ శతమేనావతారయతి। ద్రవ్యేతి। తేషాం ద్రవ్యాదిగ్రంథానాం
మూలే సప్తపదార్థానితి। ద్రవ్యత్వాదిరూపాయె సప్తైవ పాఠయుక్తిస్త [illegible]। తత్ర పదార్థానిత్యస్య
ర్థః। అత్ర సప్తత్వమపి బుద్ధివిశేషయత్వరూపం। ఏవమేవ వాక్యమగ్రేధసాలేపివయన
వసానమవసేయం। నను సామాన్యపదార్థజ్ఞానస్య విశేషజిజ్ఞాసాం ప్రతి హేతుత్వాత్ సా
మాన్యలక్షణకథనానంతరమేవ విభాగో యుక్తః। తథా చ మూలే కథమాదౌ విభాగ ఇతి స్యా
నత్వాం పరిహరతి। పదసేతి। అర్థః। అభిధేయః। [illegible] పదసంబంధఖ్యాతి విషయ

సప్తసేక
ప్రత్యక్షాత్త్వ సత్త్వం
ప్రత్యక్ష
స్మృతేః ప్రత్త

ష్ట స్య లాఘవేపి పద సంబంధి త్వాం శ స్యా వ్యా వర్తక తాపి దాపా। అభి దేయత్వ మి తి। లక్షణం లక్ష్య
త్ర తి శేషః। తథా చ న స్యా న తేతి భావః। విభాగాదివ ప్పదార్థ తావాం వాంతరధర్మ। పురస్కారేణ ధర్మిప్ర
తి పాదనాదివ। అధిక సంఖ్యా వ్యవచ్ఛేదార్థక తాదిః। తి। తాదృశ సంఖ్యా నిషేధ ప్రతి ఫలక తాది తద్ధ
ర్మః। ఉద్దేశ్యవిధేయభావస్థలే ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకే విధేయ వ్యాప్య త్వ* భాన స్యావ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వమి
త్యాశయేన నావా।పదార్థ త్వమితి। ఇతి వ్యవచ్ఛేదార్థక తాదితి। వత్ర ద్రవ్యాదియో న్యవచ్ఛేదాని ర్ణ
య విశేషః తద్ధర్మక తాదితద్ధర్మః సమ్యక్త్వ చిన్త్యమితి। ద్రవ్యాదయో యె సప్త పదార్థాః త
త్ర ప్రైదత్వాణ్ణ విశిష్ట బిన్నత్వం వక్తవ్యమి తద్ధర్మః। ద్రవ్యాదిభేదస్యాప్రత్యక్షాభావ వత్త్వమితి। ద్రవ్యా
దిభేదానాం ప్రత్యేకం ప్రసిద్ధానాం సప్తానాం కుత్రాప్యసత్వేన తాదృశ భేద సప్తకతావచ్ఛిన్నాభావస్య
త్ర సత్వాప్రమోష ఇతి భావః। వస్తుతస్తు పదార్థత్వం ద్రవ్యాదిసప్తాన్యతమ త్వ వ్యా
ప్య మిత్యస్య పదార్థత్వం ద్రవ్యత్వాదిసప్తోపాధ్యన్యతమ త్వ వ్యాప్యమిత్యర్థః। ఏవం చ

౮ బహుషు పుస్తకేషు సప్తాన్యతమత్వప్రతిపాదకం కాలత్వమాద్యానపరస్యేన సప్తాన్యతమత్వవత్త్వాత్
దిగ్రంథస్యాపి సత్త్వేపి న క్షతిరితి ధ్యేయం। ఏవమగ్రేపి। ఏవంచ తత్ప్రత్యాసత్త్యైవ తదర్థకః
ప్ర ప్రత్యక్షమితి జాతేరితి వచనం। విరావయాం సత మతం దూషయితుమపన్యస్యతి। నన్విత్యాదినా। బాధి
తప్రతీతేర్విషయాసాధకత్వాదాహ। అబాధితేతి। ప్రతీతిబలాత్ప్రత్యక్షేతి ప్రతీతిబలాదితి। త
స్య ప్రత్యక్షేణానుమానం ప్రమాణయతి। నిలరూపాధారయంతి। సమవాయేన నీలరూపవత్త్వం తత్త్వ
ధర్మః। తేన కాలికాది సంబంధేన తస్యాపి ప్రసక్తత్వేపి న క్షతిః। ఏవమగ్రేపి బోధ్యం। తత్ప్రత్య
క్షత్వసిద్ధసతి। అతిరిక్తత్వం వ్యవస్థాపయితుం కస్య ప్రత్యక్షత్వం తద్భావం నిరాచష్టే। తమసి
త్యాదినా। అతఏవ। రూపవత్త్వాదేవ। నవాయావితి। అంతర్భావ ఇత్యనుషజ్యతే। సంబంధితి దాభి
ప్రాయేణాహ। స్పర్శాభావాదితి। ఇదంచ తత్త్వం సప్రాగభావాధికరణే। త్వంతాభావప్రాణాంగీకారాయత
ఇతి ప్రాచీనమతాభిప్రాయేణ। అన్యథా సమయావచ్ఛిన్నస్పర్శసామాన్యాభావస్యైవ శిరవిశేషణ

తేసిల్ల

తయా హాయా వపిడఘ త్రి రౌలావణైదెన సత్వ వృ్ఖ వతి తాప పత్తిః । వస్తు నిరవచ్ఛిన్నత్రైశిక విశేష
ణతయాత్త స్పహాటుత్వమితి ధ్యేయం । విషమవ్యాప్తం హాతంమభిప్రాయ సమవ్యాప్తం తమాహ
సదాగత ఇతి । సదాగతిః । విజాతీయవ్యక్త్యా । ఉపసంహరతి తస్మాదితి । తత్ర పత్రే ష్వనం తస్యాహ
విప్రతిపన్నః । తే శాఖా వరూపతాపదితి । ప్రాగప్రకాశక తే శాఖా వరూపతాపం నికారాదితర్థ
నః । అతస్తమపృత్యపి దేశో తేజః పరిమాణాదిసత్వేన తేజః స్పర్శమాన్యాఖ్యాహ సత్యపి నప్రవృ
త్తిః । ప్రత్రేణు రాది వారణాయ ప్రాదే తదిని । ఘటాదౌ వ్యభిచారవారణాయాహ లౌకసహ తేతి ।
వపు గ్రాహ్య త్వం వర్తు జాన్యజ్ఞానీయ లౌకికవిషయత్వం । తేనతమ శ్చక్షు ష్మేపు*హితేనా ఘ
ముపనయమర్యాదయా భానేపి నప్రవృత్తిః । విశేషాభావంద్యేషాం తయులే । అ మోతౌ భావవది
తి । అప్రయోజకత్వం శంకాం వారయతి । రూపేతి । అమోకం వినారూపవత్వేన తత్ర మోవిషయక
చాక్షుషప్రత్య మోదయాదాహ । ప్రత్యాయామితి । కారణతావదితి । అన్యథా అంధకారస్థఘటాదె

౫ తేజస్యాపత్తిరితి చేన్నను ఘతమసః తాదృశతేజోఽభావరూపత్వే తమసి రూపవత్త్వప్రతీతేః
కర్మవత్త్వప్రతీతేశ్చ కథం అభావే రూపకర్మణోరభావాదితి చేన్న। భ్రమత్వాత్। భ్రమత్వం కుత ఇతి
చేత్ బాధకం తావదయవత్త్వత్వా గఘాదివత్ అనాగారవముతః। అవశ్యక తాదృశతేజోఽభావరూప
త్వం సిద్ధేతి తత్పి మౌఢ్యం। ముక్తిసాధనీభూతపదార్థతత్త్వజ్ఞానం లక్షణజ్ఞానం వినానో
పపద్యత ఇతి తదాహ ద్రవ్యత్వేతి। సంయోగాదిజనకతావచ్ఛేదకతయా ద్రవ్యత్వజాతిసిద్ధిరితి
౮ భావః। నను లక్షణలక్షితానామేకదేశయోరపి తదా భావ, గుణవత్త్వమితి ద్రవ్యసామాన్య
౯ లక్షణమితి ఏవం చ సామాన్యధర్మకథనేన సామాన్యతావచ్ఛేదకోక్తిరితి భావః। దూషణత్రయరహితధర్మ
స్యైవ లక్షణత్వేన లక్ష్యతావచ్ఛేదకజ్ఞానం విశేషణీభూతదూషణత్రయరహితత్వజ్ఞా
నం వినా న సంభవతి। దూషణత్రయరహితత్వజ్ఞానం తు విశిష్టదూషణత్రయజ్ఞానాధీనం
అభావబుద్ధిం ప్రతి ప్రతియోగితావచ్ఛేదకవిశిష్టప్రతియోగిజ్ఞానస్య హేతుత్వం। ప్రాప్తాదితాదృశయో
దూషణాని

నచలక్ష్యమాత్రవృత్తిత్వరూపాసాధారణత్వస్య గోలక్ష్యకకపిలత్వరూపావ్యాప్తలక్ష్యైకదేశాభావాత్ తదంతర్భావపరగ్రం
థస్యాసాంగత్యమితి వాచ్యమ్। మనుష్యలక్ష్యకయజ్ఞోపవీతత్వాదిరూపావ్యాప్తలక్ష్యైకలక్ష్యమాత్రవృత్తిత్వ
రూపాసాధారణ్యస్య సత్త్వబోధకత్వం బోధ్యమ్। ఇతి పదేన।

నదూషణత్రయం ప్రదర్శయతి। లక్ష్యైకదేశావృత్తిత్వమితి। లక్ష్యతావచ్ఛేదకవ్యాప్తిమత్సంబం
ధేన తదిత్యలక్ష్యవృత్తిత్వమిత్యర్థః। లక్ష్యమాత్రేతి। మాత్రపదం కార్త్స్న్యార్థకం సంబంధవిశేష
ణం వా లక్ష్యవృత్తిత్వసామానాధికరణ్యం ఏకదేశత్వమితి। నవాత్ర లక్ష్యవృత్తిత్వరూపాతి శాః
వ్యాప్తేరపి సత్త్వం కరణేతి వాచ్యమ్। దుష్టసంకరేపి దోషసంకరాదితి దిక్। ఏతద్దూషణత్రయ
రహితత్వమితి। ఉక్తదూషణాభావత్రయవిశిష్టం ఇత్యర్థః। నన్వసాధారణధర్మో లక్షణమితి సి
ద్ధాంతః। తత్కథం తాదృశదూషణత్రయరహితో ధర్మ ఇత్యుక్తమత ఆహ। ఏవేతి। ఇత్యుక్తమిత్యన్వయః ఇతి
అభియుక్తైరితి శేషః। నను సాధారణత్వస్య లక్ష్యేతరలక్ష్యవృత్తిత్వరూపతయా తదభావరూ
పాసాధారణత్వస్యాప్యవ్యాప్త్యాదిదోషగ్రస్తధర్మేపి సత్త్వాత్ కథం దోషత్రయరహితస్యైవాసాధా త
రణధర్మత్వమిత్యాశంకాం పరిహరతి। అసాధారణత్వమత్రాన్యదేవేత్యాహ నిర్యుక్తేః। లక్ష్యతావచ్ఛేదకసమని
యతత్వమితి। లక్ష్యతావచ్ఛేదకవ్యాపకత్వే సతి లక్ష్యతావచ్ఛేదకవ్యాప్యత్వమిత్యర్థః। అవ్యా

౬ ప్రసక్తివారణాయ నతద్విధంతం। అతివ్యాప్తిప్రసక్తివారణాయ విశేషణం ధర్మపదం లక్షణాలాఘవకసాంబంధిన
వ్యాపకతావచ్ఛితాత్పర్యక గ్రాహకమితి భావః। అత్రేదం బోధ్యం। ఏతే దోషాః అసాధారణ్యసక్తివిషు
ఉక్తాః। అతివ్యాప్త్యావ్యాప్త్యసంభవేతరయోగ్యవ్యాపకత్వసంబంధంగాలే। ఏతేష్వాద్యూషకతావచ్ఛేదం
తల్లక్ష్యనైనైతర నైదసాధనే అతివ్యాప్త్యవ్యాప్తిభావః। ఇతరయోర్భాగాసిద్ధిస్వరూపాసిద్ధ్యా ఇతి। నను లక్ష్య
తావచ్ఛేదకసమానియతత్వం సతి లక్షణం లక్షణత్వే లక్షణసతి వ్యాప్తిరేవ ప్రయోజనమితి చ
తావ్యాపకతైవ లక్షణాధ్యక్ష లక్షణే నలక్ష్యతయా వ్యాప్తిలావతి వ్యాప్తిరితాత్పర్యం తం తన్మతా
ను సారే నైవ నిరాకరోతి। వ్యాపకతత్వైవ ఇతరభేదానుమితిజనకత్వేన తద్ధః। ఇతరభేద
విధేయకానుమితిజనకతావచ్ఛేదకవిషయతావిశేషప్రయుక్తి యావత్ లక్ష్యతావచ్ఛేదకి పా
రేష్వయమేవ వ్యాపకతావచ్ఛేదకః। లక్షణత్వే గవాది లక్షణత్వే। ఉక్త
లక్షణసతి లక్ష్యత్వ ఇతి యావత్। లక్ష్యత్వ ఇతి పాఠే వ్యయమేవా ధ్వేయో బోధ్యః। వ్యాప్త్యాది

తి। గవాదిశబ్దేభ్యో గోత్వాదిరూప లక్ష్యతావచ్ఛేదకసమనియత ప్రవృత్తినిమిత్తస్య అభిధేయత్వప్రమేయ
త్వాదౌ పదార్థత్వసమన్వయత్వసత్వసత్వేనాతివ్యాప్తివారణాయ వాచ్యవృత్తిభిన్నత్వమభిధే
యత్వాదిభిన్నత్వం। న లక్షణాలక్షణే నిరూపితే నియమితత్వర్థః। యద్యపి వాచ్యవృత్తిరపి వాచ్య
వాచ్యనిష్ఠత్వసత్వ లక్ష్యమాణతయా తేనైవరూపేణ సర్వేషాం సంగ్రహాసంభవాత్। పదార్థగభితాన
న్యమనువితం। తథాపి తాత్పర్యసాధ్యయోగ్యతైకదేశతాత్పర్యమత్వానిష్ప్రయోజనత్వసాధ్యసంసర్గరూపప
ద్ధతాత్పర్యాః అసత్వేన నానుమితిరితి ప్రాచీనమతేన తద్వారణాయ వాచ్యవర్తకత్వాభావేన తత్ర ప్రాప్తి
వ్యాప్తిః। నిష్కర్షే విరహాన్నిష్పన్నత్వభావఃపద్ధతిని ధాంతి మతేను వాచ్యవృత్తేరపి వాచ్య
త్వేన తత్వేన లక్ష్యతయా తత్ర లక్షణాసంగమనస్యాప్యత్వేనాతివ్యాప్తిరితి వాచ్యేతరయితుం
పృథక్కథనమితి ధ్యేయం। ననుకిమిదం నామ లక్షణాలక్ష్యతావచ్ఛేదకం వాచ్యవర్తకత్వం। న తా
వత్సామానాధికరణ్యేనానుమాపకత్వం। వాచ్యవత్త్వాభిధేయత్వాదేర్యత్కించిదనుభయత్వా

2 దర్శవన్నిష్ఠప్రతియోగితాకభేదానుమాపకే పేసలక్షణాలక్షణలక్షితయా త్త్రాతివ్యాప్తిశ
ధనాసంగతేః సర్వేషామపి వర్తితేకేర్ధర్మాణాం యత్కించిద్వ్యావర్తకతయా అర్థస్రావైత సాధా
రణ్యేఘటకవ్యాపకతావచ్ఛిన్నే యద్ధర్మావచ్ఛిన్నాన్నాపి విశిష్టత్రత్ర ధర్మే వత్నిష్ఠేతరభేదానుమా
పకత్వం। తథా సతి గోత్వావచ్ఛిన్నేతి భేదానుమాపకస్య సాస్నాదిమత్త్వస్య గోత్వసమనియత
త్వం లక్షణమితి ఫలితం లోత్వావిశిష్టత్రత్ర లక్షణస్య వక్త్రవ్యతయా గోత్వాదిరూపలక్షితా
వచ్ఛేదకత్రత్ర ధర్మసమనైయత్యస్య గోత్వావచ్ఛిన్నేతరభేదాదిరూపవ్యావృత్తౌ సత్వేనాతి
వ్యాప్తేః సంభవేపి అభిధేయత్వాదావతివ్యాప్తిలగ్రాపత్తేర్దుర్వారత్వాత్। గోత్వాదిసమనైయ
త్యస్య తత్రాసత్వాదితి చేన్నవం। యత్కించిత్సాస్నాదిమత్త్వం క్షే. గోత్వావచ్ఛిన్నేతరభేదానుమా
పకత్వే సాధ్యేవిశేషవ్యాప్త్యావశ్యకత్వేపిష్టం తాలాక్షేనయత్ యద్ధర్మసమనియతం త్రత్ర రవ
చ్ఛిన్నవ్యావర్తకమితి లోత్వాసామానాధికరణ్యము వ్యాప్తేరభ్యుపగంతవ్యతయా త్రత్ర సిద్ధసాధ

నాప్రసిద్ధిర్భావిము వ్యావహారికయోర్వ్యుత్పత్తిర్భవిష్యత్యతోऽత్ర ధర్మసమన్వయపరిరూపప్ర
తిపాదితుమలమితో నస్యాన్నప్రకృత సాధ్యస్యాత్ర తులనస్యాపి సాధ్యస్యానుసంధానస్య వ్యవహా
రః స్యాదతస్తద్దోషవారణాయ తత్ర ధర్మిణి వచిస్త్రైతరభేదరూప వ్యావృత్తిర్భిన్నత్వమభిధేయ
తావద్భిన్నత్వం వ్యావృత్తిలక్షణే నిశ్చేయమితి యత్ర భిన్నత్వాభిప్రాయ ఏవాయం గ్రంథ ఇతి నప్రారబ్ధవ్యక్తవ్యో
ప్యవసరః। అధికవిచారస్తు వస్త్రానుసంధేయః లక్షణస్య వ్యవహారోపయోగిత్వమానంత్యేన వ్యా
వ్యవహారస్య జ్ఞానం వినాऽత్ర ద్రూపాపత్తిరేవ మోదభాజ్ఞరూప వ్యవహారసంభవాత్। ఏవం వ్యావ
హారిక లక్షణస్యాపి లక్ష్యేతర భిన్నత్వం విశేషణానాం నభేదయుక్తానాం। వ్యవహారస్యాపితి
నను వ్యావృత్తో వతి వ్యావృత్తి వారణాయ తద్భిన్నత్వమావశ్యకం। వ్యావృత్తే వ్యావహారిక తద్భా
వాదితి భ్రమం వారయతి। వ్యావృత్తేరపి తు। అపినా। అభిధేయత్వాదిపరిగ్రహః। వ్యవస్థాం తదా
శాయః। నను అదృశ్యా వక్షోస్తే తత్త్వే గుణత్వే సాధ్యస్యైవేతి తాలాంతరావతి స్త్రైత్రప్రత్యక్షమ

రా ద్రుతపవంచగుణాశ్రయత్వం లక్షణం। సాధర్మ్య యదవ్యాపకత్వ తథా। ఉత్పన్నవినష్టే। యాదవ్య
ద్రవ్యారంభకసంయోగజనకక్రియా ఉత్పత్తి తదితి యదుక్తం తదవయవాంతరేతాదృశసంయో
గనాసికాక్రియాజాతాదృశత్వవదిత్యర్థః। నవీనాః ప్ర నరసామవాయికారణస్యలక్షణ
సహభావేన కారణతామవలంబ్య ఉత్పన్నవినష్టం నాంగీకుర్వంతి। గుణాద్యావదితి వ్యావృత్తి వారణా
య గుణసమానాధికరణేతి జాతివిశేషణం। సత్తా సమవాయ్యాతి వ్యావృత్తి వారణాయ సత్తాభిన్నే
తి। ద్రవ్యగుణాన్యతరత్వసమవాయాతి వ్యావృత్తి వారణా[illegible]యేతి। సమవాయేన తత్ర ద్రవ్యత్వధర్మవ జా
ద్వతాయాయుతసాకం। అతః కార్యకారణాదిసంబంధేన తత్ర ద్రవ్యసమవాయినాతి వ్యావృత్తి రితి భావః
ఏవమపి। ఉక్తవిధయా అవ్యావృత్తి వారణాపి। ఏకార్థసమవాయేన వేతి। ఏతస్మిన్ పక్షే సమ
వాయేన సత్తావత్త్వేత్యర్థః। గుణానంగీకారాదిత్యేతథావక్ష్యమాణ సమవాయఘటితసామా
సై నాధికరణ్యేన గుణత్వ గుణవత్త్వ వివక్షితపర్యాప్త్యా తత్రాక్లృప్త గుణవత్త్వకల్పనం నిష్ప్రయోజన

తి గౌరవాదితి భావః। సామాన్యహానితి। సామాన్యవత్త్వం సమవాయేన మోధత్వం। తేన సరోలికసంబం
ధేన తత్త్వేతి ధ్వంస్యేతి వ్యాప్తిః। గుణ ఇతి లక్షణే నిర్దేశః। లాఘవాదాహ। గుణత్వజాతి
మాన్వేతి। యద్యపి లక్షణతావచ్ఛేదకయోరైక్యే ధత్వః। తథాపి లక్షణైతరభేదసాధ్యే హేతౌ సా
ధ్యసామానాధికరణ్యేన వ్యాప్యపి హేతుధర్మితావచ్ఛేదకసాధ్యే నిస్వయసాధ్యేనియతత్వే ని
ప్రాయేణేదమితి సంక్షేపః। ఏవమగ్రేపి బోధ్యం। గుణత్వజాతిసిద్ధిస్తు గుణపదశక్యతా
వచ్ఛేదకతయేతి గుణాదిధీతా ద్రవ్యాయారః। నత్రైవం విభుపదశక్యతావచ్ఛేదకతయా వి
భుత్వమపి జాతిస్సిద్ధ్యేదితి వాచ్యం। భూతత్వసంకరస్య బాధకస్య సత్త్వేన తత్ర జాతిత్వాసంభ
వాత్। జాతిత్వాభిమతసంకరస్యైవ జాతిత్వబాధకత్వాత్। తత్ర మూర్తత్వం ద్రవ్యకరణవ్యా
పుదయనాచార్యైః। వ్యక్తేరభేదస్తుల్యత్వం సంకరోథానవస్థితిః। రూపహానిరసంబంధో జా
తిబాధకసంగ్రహః। వ్యక్తేరభేదః సాప్రయువ్యక్తేకత్వం। ఆకాశత్వాదెజాతిత్వే బాధకం

౭ వర్తిత్వం లఘుత్వం। అన్యూనానతిరిక్తవృత్తిత్వం గురుత్వం। ఘటత్వకలశత్వయోః భిన్నజాతిత్వే బాధకం। సం
కరః పరస్పరాత్యంతాభావసమానాధికరణయోః ధర్మయోః ఏకత్ర సమావేశః భూతత్వమూర్తత్వ
యోర్జాతిత్వే। అనవస్థా జాతేర్జాతిమత్త్వే। రూపహానిః స్వతో వ్యావర్తకత్వాత్మకరూపస్య హానిః।
విశేషస్య జాతిమత్త్వే। అసంబంధః ప్రతియోగితానుయోగితాన్యతరసంబంధేన సమవాయాభావః
అభావాభావేతి మతద్వయసంక్షేపః। ౨౧। లఘుత్వాదీనాం ప్రమాణత్వేపి కర్తృత్వం తద్భాన్తైనాన్య
యదితి సమాధత్తే। లఘుత్వసేతి। సంయోగాసమవాయికారణసంయోగేతివ్యాప్తివారణాయ
సంయోగభిన్నత్వే సతీతి। సంయోగాసమవాయికారణ(ప్ర)త్యేతివ్యాప్తివారణాయాసమవాయితి
ప్రమాణాదేరితి నాశేవనస్పందనోత్పన్నజవేల నతివ్యతిరిక్తవనానాం సంగ్రహః। గమనేంత
ర్భావ ఇతి। నమోత్క్షేపణాదినామపి గమనేంతర్భావ ప్రాప్తావితి శంకనీయం। ప్రాంతంత్రైక్షస్యనియో
గపరస్యానుయోగానపాంసస్యైరుషైః సమ్మతత్వాదితి భావః। పరమితాదితి। అత్ర నామగ్రహణాత్

జైవ లక్షణే ఘట ఇతి వస్తునితి లిధేయం। సత్తాయాః ద్రవ్యత్వావ్యాప్యత్వేయాం అధికరణే వృత్తిత్వేనప
రత్వమేవ ఘటత్వాదీనాం నాన్యవృత్తిత్వేనాపరత్వమేవ ద్రవ్యత్వాదీనాం సత్తాతో న్యూనపరత్వం
ఘటత్వాదితః పరత్వమితి వివేకః। సమవాయ సంబంధేనాస్తీతి। న చ సమవాయ సంబంధే ప్రత్యక్ష
సమవాయత్వవతే వాయౌ రూపవత్వప్రతీతిః స్యాదితి వాచ్యం కల్పరూప సమవాయ సత్వేపి రూపాభావే
న తథా ప్రతీతేరభావాదితి [illegible] దిక్। పృథివీలక్షణస్య ప్రాథమికత్వం పూర్వోత్తరత్ర ప్రతీతి। పృథివ్యా
దిఘటమధ్యే ఇత్యర్థః। గంధ సమవాయికారణతావచ్ఛేదకతయా పృథివీత్వజాతిసిద్ధిరితి బోధ్య
మ్। నాప్యేతి। అత్ర తత్పదేతి యత్పదోత్తరానాపేక్షత్వాత్। సంకలనేన పదార్థానాం ప్రతిపాదకత్వం వైశేషికత్వేనేతి। తథా చ వస్తు
ప్రతిపాదకానాం పదార్థానాం లక్షణం పర్యవసితమితి। అత్ర ఘట ఇతిపదే అతివ్యాప్తివా
రణాయ వస్తుపదం లక్షణే యస్య వస్తుపరం లక్షణే యస్య సంబంధి వ్యతిరేకి సామానాధికరణ్యప్ర
తిపాదకత్వం మియపదే। అతివ్యాప్తివారణాయ। నామపదం లక్షణేతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప[illegible]

౧౦ ద్రావాకేష్వినాపుసత్వావతి వాల్పుత్ర రతేలా వాఙ్త్రపదమితి ధ్వల్యయాం। అర స్యైజానెవపరస్వేరవితెూ ధ్యనైతి।
౮ సురభిగన్ధం ప్రతి సుర్భి గన్ధసాల్ సురభిగన్ధం ప్రతి సురభిగన్ధసహిత ప్రతిబన్ధకత్వేనైతద్ధర్మః ప్ర
తిత్వేనుపపత్తి రితి। అతః క్షిత్రు గన్ధవత్ప్రతిబద్ధః స్వకర్తవ్యత్వ ఇతి భావః। అవయవగన్ధస్యై
వేతి సాత్రయసమవేతత్వసంబంధేనాదికః। పుష్పదలాదీనామనాంగీకర్తవ్యతాపాత్। కింవేతి। జ
లత్వాదికమాదాయాతివ్యాప్తివారణాయ గంధసమానాధికరణేతి। సత్తావారణాయ ద్రవ్యత్వ
పరేతి। ద్రవ్యత్వసామాన్యవ్యాప్తి తద్ధర్మేణ తేన ద్రవ్యత్వ పునర్దానః గంధప్రతీతేరితి। సురభిత్వలవి
తాది ప్రతీతేరితి తద్ధర్మః పృథివగంధస్యైవేతి। స్వాశ్రయసంయుక్తసంబంధేనాదికః। తత్రజలా
దౌ। యథా శిలాతలే హేకస్యసంఖండకతే। ననుతథాపితి। అనుగతా రూపెనాలఘ్నానాం లఘుడకసంబంధం
నిపెశేకొలాదావతివ్యాప్తిం వారయతి। సరోవధారేతి। వస్తుతస్తు సమవాయాదీనాం సమవాయత్వ
దన్యైవ సంసర్గతయా తేనైవ రూపేణాత్తసంబంధసహితాత్ లఘునా ఘుడకత్వం బోధ్యం। న్నితి పృథివీత్వ

దిరూప లక్షణాగత నిత్యత్వాది ప్ర దర్శయతి । నిత్యత్వ మితి । ప్రకారాంతరేణేతి । పృథివీ మిత్య నుషజ్య
తే । అత్ర నిత్య పృథివీ వాయ్వ శరీరం త్రియ ఖగ్రాహ్య రూప విషయ లక్షణాం క్రాంతత్వే న విషయాంతర్గత
త్వ మితి పృథివ్యాః ప్రాయ తత్వమత ఏవమూలె ప్రసక్త్రి విధేయ త్తైః సంగ్రహ ఇతి దర్శయతి । శరీరత్వ
అనిత్య పృథివ్యాం ఏవత్ర విధత్వం వర్ణయతి । ఉద్భిజ్జ త్రిమూలాసారే ణ ప్రథమం శరీర లక్షణమా
హ । ఆత్మన ఇతి ఆయతనం । అవచ్ఛేదకం । అవచ్ఛేదకత్వం చ స్వరూప సంబంధ విశేషః । తాదాత్మ్యాద్యే
శం లక్షణాం సరివ్యస్తం తాదృశమాహ । చరమావయవిత్వ ఇతి సుఖదుఃఖానుభవతర సాక్షాత్కారావచ్ఛేదకమితి యా
వతే అత్రాంత్యావయవిత్వే సతీతి విశేషణం దేయం । తేన పాదాదినామవచ్ఛేదకత్వేపి తత్ర నాతివ్యా
ప్తిః । శరీరత్వం తు న జాతిః । పృథివీత్వాదినా సంకరాత్ । తథా చ యత్వం న జాతిరిత్యాశయేనాహ
శబ్దేతరోద్భూతేతి । ఆత్మాదావతివ్యాప్తి వారణాయ సత్యంతం । ఘటాదౌ అతివ్యాప్తి వారణాయ । శబ్దేత
రేతి । వక్ష్యమాణ విశేష గుణ సర్వానుద్భూత రూపాదేః సత్వేనాతివ్యాప్తి వారణాయోద్భూతేతి । ఉద్భూ

౧౧ తత్వం న జాతిః। శుక్లత్వాదినా సంకరాత్ న చ శుక్లత్వాదివ్యాప్యం నానైత్యం ద్రష్టాంత తత్వమితి వాచ్యం। వాత్సు
షాదావ్ర దృష్టాంతరూపత్వాదినా తస్య రత్నాత్వేన వ్యవస్థితైః। కింతు యత్ర శుక్లత్వాదివ్యాప్యమను దృష్టత్వం నా
నాత్వత్వ రక్షా వర్ణాడవత్వమద్యతత్వం। తస్మిన్ సంయోగాదావపి। తద్ధా వశ్యైత తరోగ్రా దృష్టాంత గుణత్వం
తేరాంగమాదా యా షంభవస్య వారణాయ విశేషితి। కాలాదావతి వ్యాప్తి వారణాయ విశేషణదలం। తత్ర
త్రై వాతి వ్యాప్తి వారణాయ జ్ఞానకారణేతి। ప్రాగ్నవులే విషయా వయతం (క్రి)యావయవనం యోగ
గస్య (ప్ర)త్యస్య జనకత్వయా తదా (శ్ర)యస్య (ద్రి)యావయవస్య నవీన ఉత్కాలాదౌ రూపాభావ(ప్ర)
త్యక్షైః నంత్రిరసః ఫల డకతయా కారణే సూత్రవ్యక్షు సంయోగా(శ్ర)యస్య కాలాదేశ్చ వారణాయ యుత
స్థిపదం। సదాత్మా స్పర్శస్పర్శత్యైనైవాత్మస్యతి వ్యాప్తి వారణాసంభవేరేకం గురు తరత్వాదిది
శేషణేనైత వాచ్యం। తదా సతి వర్ణ్య మనస్యం యోగస్య జ్ఞానమా(త్ర)ం (ప్ర)తి హేతుత్వామతే త్రాతి
వ్యాప్తిరితస్యలమతి విస్తరేణ। ఏవం చైతే। ఉత్ర దర్శనస్య శరీరాదిసామాన్యలక్షణాత్వే చేత్యర్థః

నను గంధవత్త్వ వైశేష్యైవలక్షణస్య సామంజస్యే గంధప్రాగభావే నివేశనమనుచితత్వం చేంద్రి
యం గంధప్రాగ్భావత్వేంద్రియత్వాత్ కతింతి వయూలమనుపపన్నమితాలి శం కాంపరిజిహీర్షుణః తస్మాలం
తత్త్వంతేజ సకధన నరతయా నాలిచస్తు। గంధప్రాగభావమితి। ఉత్తరత్ర రత్నేంద్రియం రసప్రాగభావమి
త్యాదౌ। శీతస్పర్శస్య మానాధికరణేతి। అత్ర విశేషణప్రయోజనం ప్రాగ్రూపోత్పత్తేః పూర్వం జలత్వే
జాతి నిరస్తు స్త్ర హాజనక తావచ్ఛేదక తయేంతి ధ్యేయం। అనవిత్సర్వం ప్రాక్సర్ఽతె విత్తి। నితాలి నితవితాపాదికం
జలశరీరాది లక్షణంబ గంధవత్త్వస్య నైశీతస్పర్శవత్త్వం నివేశవిష్యది వినిరూప సౌరాత్మ రో తెవితవిధ్వః। ఏ
వ వత్వే పూర్వోహం మయూరాలి అబింధనమితి। ఆపఏ వ్యంధనముదపసంయసవిత్తిరితవిధ్వః। భూత్వా
సైవితి। ఘటత్వ సైవాలిదనాదేః పరిణామతః పరిపాకః। తత్ర ప్రాంతురితవిదః। ఆకర జమితి। ఆకరః ఖ
నిః త్రత్ర జాతమితవిధ్వః। స్తువనాగ్ని జుసత్వం వశివ స్థాపనతుం శంకరతే। దీపికాంతరాం। నక్షితీ। పా
ధినవత్త్వ సాధకం పతదత్వ ప్యామూర్త్యా జై జసత్వ భావసాధకం పాతుమాహ। గుణాత్వాదితి। ఏతేనసు

౨౨ వర్ణరూపతేజసి విజాతీయపీతరూపం స్వాశ్రయతె పితం సువర్ణమిత్యపాధితప్రతిబన్ధప్రత
తిబన్ధాత్ । ఏవం చ తైజసత్వే నవ్యనలెనిపార్థితయాపవిధివివర్ణం నసిభ్వక్తిత్తి కనకే చిక్షా తినిరస్తా ।
గుణాత్వసాధ్ ప్రతిబన్ధకత్వే నతథా వక్త్ర మశక్యత్వాదితి దిక్ । సువర్ణస్య పతి మగు నాత్వేప్రయో
జకత్వే ప్యం వస్న్నోపణిష్యే వక్ష్యమాణానుమానే । ప్రయోజకత్వం శంకావారణాయ కార్యకా
రణభావమనుకూలతర్కం వస్నావయతి । అత్యంతానలేతి । సువర్ణస్యేతి । అనుమానప్ర
యోగత్వేద్భుతవసెంయుః । సువర్ణమ్ పాధివం అనలప్రతిబన్ధకే అత్యంతానలసంయోగసత్య
నుచ్ఛిద్యమానద్రవత్వాధికరణత్వాత్ యన్నైవం తన్నైవం । యథా పృథివీ । జలమధ్యస్థఘృతే
వ్యభిచారవారణాయానలప్రతిబన్ధకేతి అగ్నిసంయోగాసమానాధికరణద్రవత్వనాశప్రాగభావ
వ్యభిచారవారణాయ అత్యంతానలసంయోగే సతీతి । ద్రవద్రవ్యాంతరసన్నిధాపితి । అత్యంతానలసంయోగే
సతి మాత్రయుః ద్రవత్వనాశప్రతిబన్ధకద్రవద్రవ్యాంతరసంయుక్తః అత్యంతానలసం

యోగాస్య సుఖస్య మానస్య వత్వాధికరణత్వే సతి గుణత్వాత్ । జ్ఞాన మధ్యస్య ష్ట ఘుర్తవది త్యస్య మానే
న త్రిఖధిత్ర ష్ప్రహాలే । జలాదికమాదాయ తాను మా న ప యువ సానం వారయతి । నై మిత్తికేతిన
మా ష్ట స్పర్శ భా ష్యరరూప యోరు వల ష్యాభ్యాతే న సువర్ణస్య తై జన త్వ మను పపన్న మిత్య
త ఆహ । తాన్య తే । ప్రతి బంధాదితి । దో ష విధ యెంతాయది కిః । వరేరితేతి । తథా చ ప్రాణస్య విష
యెంత భావ ఇతి భావః । స్థానఖైదాదితి । వాయ్విత్రాణ ప్రాణ ఇత్యాదికే మాశూన్త స్థానఖా నఖై
దాదిత్యర్థః । స్వ వంతం దర్శయతి । స్పర్శనమెంతయ ఇతి । అస్య ఉపలబ్ధ్యమాన స్పర్శనాశ్ర
యః పృథివీ న వేత్యర్థాయః । చతుష్ప్రయ మితి । ఇదమారా శాద్విప్రతైరక ష్టైరసాధ నాఖత్ర
యెంగా । సట్ టెక్రో వల జ్ఞి ప్రసంగాదితి । స్పర్శనస్య తాద్యదిః ఆకాశాదినాం విభుత్వాదితి భావః । ప్ర
త్యక్షః । బహింద్రియజన్య ప్రత్యక్ష విషయః । అనుద్భూత స్పర్శాశ్రయత్వేన ద్రియ
వ్యఖ హార వారశాంయ ప్రత్యక్షేతి । ఉపాధి రాదితి । తథా వహ్నాడపాదివ్యభిహారేణ సాధ్యవ్య

దీపికాప్ర
౧౩ ఖచారోపాధ్యయనసంభవాన్నప్రత్యక్షత్వసిద్ధిరితి భావః । నను తాదృశప్రత్యక్షత్వస్య సంగ్రహాయ గుణాదావపి
సత్త్వేన తత్ర తద్వ్యాపకరూపాభావేన సాక్షాత్కారిత్వలక్షణతన్త్రసోపాధిత్వమిత్యత ఆహ । యత్రే
త్యాది । తద్భావవత్ప్రత్యక్షత్వావచ్ఛిన్నసాక్షాత్కారిత్వపక్షే యావదుపాధిరితి భావః । ఏవం ప్రత్యక్షస్వరూపాప్ర
యుక్తపృథగ్వ్యాపకరూపాభావేన ప్రత్యక్షత్వానంగీకారే అప్రత్యక్షత్వాపత్తిః । తత్ర తద్వ్యాపకరూ
పాభావాదితి భావః । నను పరమాణుపుంజస్య వపుర్దండాదిరూపస్యేనాతిరిక్తావయవినః । నత్వా
ప్రవృత్తివాదివచనపుష్టయే సత్త్వం తత్త్వాని తత్త్వాభావం విభాగకథనమనుపపన్నమిత్యాశంకాం నివార
యతి । ఇదానీమితి । ప్రవృత్తివాదివచనపుష్టయే నిరూపణానంతరమిత్యర్థః । పృథివ్యాదిక స్యానా
ఇత్యస్య పరమాణుద్వ్యణుకాదితావదిః । సత్త్వమిత్యేతి । ద్రవ్యత్వసామాన్యే ఇత్యర్థః । ఉప
పత్రేకరతిరేత్రా చిలేతి భావః । ద్రవ్యేషు ద్రవ్యత్వాదితి । ద్రవ్యేషు సత్సు ద్రవ్యత్వాదిత్యర్థః
రూపాదావాత్మని చ వ్యభిచారవారణాయ విశేష్యవిశేషణే । నన్వేవమప్యసాధకమితి చేన్న

హాద్దష్టం(ప్ర)తికారణ సత్త్వమహత్త్వ సత్త్వ త్వ డూంవపెత్రేతత్తయా సావయవత్వం తినా। వయుతసం
ఖ్యాటిఖ్య నత్త్వ సత్త్వత సత్త్వస్వ దత్త్వ మన కత్వ త్వాదితి సంఖ్యే పక్ష। యుక్తం ద్రవ్యత్వం నసత్వ దానీమపి
నత్వాన్। సర్వైతి। నిత్య ద్రవ్యాణాం ధర్మం సా సంభవాత్త్వా యోనీతి। పరమాణం నిత్యతూ పాదీనాం మపి స
త్వాద్ద్రవ్యత్వేతి। త్వం సానాం త్వం సానం భవేనమహా ప్రలయే సత్వాత్। త్వావేత్తీ తిదిశే। ఆకాశ గుణక మిత్య
ప్రశబ్ద వదితి ఇత్యే వేల తథా కధన మాకాశం అవిశేష గుణ ఇతి సూచనాయు। షండుం కా కాలాకాల
కాకాశ ఇత్యాదివత్ వహార సూత్రాం ధి ఖ్యాంతత్వే నసాధకత్వాదాకాశస్య నైకత్వే ప్రమాణం నైత్వా
హా। ఖైదఇతి। ఎకత్వాదితి। ఆకాశస్యైకత్వేదిక్ష। నైకత్వేపత్వివిఖ్యకర్తృ ద్ధవత్త్వేత ఆహా। నర్వత్వే
తి। సర్వదిగవచ్ఛేదే నైత్వధర్మః। పరిచ్ఛిన్న పరిమాణ శూన్యమితి। యదిపరిచ్ఛిన్నశూన్యం స్యాత్ పరమాణ్త్రాయ
త్వాత్త్మకతంతూ పరమాణూనాంతు పరమ్మే నత్వాల్ అణు కపరిమాణావత్స్యం యాం పరమాణు పరిమా
ణా సాపేక్షత్వే ప్యుత్వాత్ త్వావానేః। పరమాణు ష్పొవాన్త్ర మిదం లక్షణాం మి తుల్య వల్తే త్రదా హా। శ్రీ

౧౪ యావత్త్వమితి । వస్తుతస్తు లాఘవమేవోత్తరమేవోత్తరకల్పానుసరణబీజమితి ధ్యేయం ॥
అతీతాదివ్యవహారః । కాల ఇతి మూలే । అదినా అనాగతాదిపరిగ్రహః । అతీతత్వం వర్తమానత్వం
చ ప్రతియోగికం । అత్ర సర్వత్ర కాలస్యైవ ఘటకతయా నక్షత్రయోగయా పాతీతాదివ్యవహార
హేతుత్వం బోధ్యమితి ధ్యేయం । నవతాద్యవ్యవహారః సూర్యస్పందాదిరూపోపాధిమాదాయేతి
సంభవతీతి వాచ్యం । అనుగతవ్యవహారస్యానుగతవిషయం వినాసంభవేనాతిరిక్తకాలస్వీకారా
దితి దిక్ । సర్వాధార ఇతి । కాలికసంబంధేనేత్యాదిః । అత్ర విభిన్నకాలికయోరాధారాధేయభావవిర
హాత్ క్రియాన్తరాదేః సర్వాధారత్వం క్లృప్తం నావతరతీతి భావః । ప్రాచ్యాదివ్యవహారహేతురితి మూ
లే । అదినా ప్రతీచ్యాదిపరిగ్రహః । ఉదయాచలసన్నిహితమూర్తావచ్ఛిన్నాదిక్ ప్రాచీ । తద్వ్యవహి
తమూర్తావచ్ఛిన్నా ప్రతీచీ । సుమేరుసన్నిహితమూర్తావచ్ఛిన్నాదిగుదీచీ । తద్వ్యవహితమూర్తావ
చ్ఛిన్నా తు దక్షిణా । జన్యానాధికరణమితి । సమవాయేన జన్యానవధి తద్ధర్మః । తత్ర తయోర్మధ్యే

పికాయాం। నిత్యజ్ఞానాధికరణత్వమితి। నను నిత్యం విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మేతి శ్రుత్యా విరోధ
ఇతి వాచ్యం। ఆనందపదస్య ఆనందవద్ధర్మకత్వం యథా ఇవ విజ్ఞానపదస్యాపి విజ్ఞానవత్త్వధర్మ
కత్వాస్వీకారేణ విరోధాత్। న వా ఆనందపదస్యైవ తాదృశార్థకత్వమస్త్వితి వాచ్యం। [illegible] అద్వ్యం
జంతూనాం గిరా కారణతాదృశార్థసిద్ధిః। అనర్థానపుంసకత్వానుపపత్తేః। అత్రానందో భాష్యవగతెం
సుఖసంధ్యతోహామితి వదేదుఃఖాభావేఽపపంద్యర్థే। న వా నాస్త్ర నిత్యసుఖతిరాశ్రయసాధ్యం గీరుల్య
ంతే త్యల మధికరణత్వేన। అరూపి ద్రవ్యత్వాదితి। బాహ్యప్రత్యక్షం ప్రత్యక్షత్వాత రూపస్యహి
తులాపేతి భావః। ఆత్మ సంఖ్యాదిమ్యతి ఇత్యేతి। విజాతీయత్వాత్ మనససంయోగాది రూపస్యహ
నస ప్రత్యక్షం హేతుతోరిత్యరి। భావాదితి భావః। ప్రమాణత్వాదితి। న వేదమప్రయోజకమితి। శం
క్యే। కార్యత్వాద్యనంప్రతి భూతి వ్యభిచారహేతుత్వేనాప్రయోజకత్వాభావాదితి దిక్। ఉపాదానగో
చరేతి। యత్కిశ్చిత్కార్యోత్పత్తిమత్యామేవ సంభవతి। తథాత్వతయా ప్రత్యక్షజ్ఞానాదెర్జ్ఞికార్యా

౧౩౪ దితం ప్రతిశరీరభేద ప్రదర్శనాయ యథోక్తి రితి భేదయం సర్వవిదితి । విదథాపు ధర్మః విశేషరూపేణ
జ్ఞానం । లక్షణామాహోతి । స్వరూపమాహోత్యర్థః । యూతె జీవాం ప్రతిశరీరం భిన్న ఇతి । నవావయ
పోపపద్యతా భావం । తత్తద్దైత్యాదిశరీరాణాం భిన్నత్వేపి జీవత్వైరాభ్యా వాదిదమసంగతం । ఏవం రాయ
పూర్వ పాక్షిక పతి వాద్యం సమానరాశి కయోగ బుద్ధర్మా జనర్య శరీర భేదేన జీవభేద స్సైర్య వివక్షిత
త్వేనాదోషాత్ । ఏవం చైత్య శరీరావచ్ఛిన్న భోగవాన్ సమానరాశి కయోగాదర్భజ్ఞానాత్ సర్వ శరీరావ
చ్ఛిన్న భోగవత్వ్రి స్త ఇతి రీతా జీవభేద స్సిద్ధి ఇత్యర్థం । వశీ ర్పైర్య వెతి । అనర్థానాము సుఘ్రాతావది
నాం శరీరధర్మత్వేపి నత్ర థాప్రసంగస్సైర్య వాసంగతిరితి తుర్యభి మానః । నాశాపత్తేరితి । సమవాయి కార
ణ నాశ సర్వత్ర వర్యనాశక త్వాదితి భావః । యోహామితి । భూతరాశి క దర్శనవతి । వర్తమానరాశిరా
శ్వ శర్శనవత్త్వం ప్రత్యాల్యయతౌ తద్వ్యవధానాంను తేన సంభవతి చార్షప సా పర్శనవతూ భైదాదిత్యభా
వః । అనుసంధానాయోగాదితి । అనర్థా చైత్రేణానుభూతవస్తు నో మైత్రేణ స్మరణాపత్తేరితి

భావః। ననుసర్వశరీరావచ్ఛేదేనాత్మని సుఖాదిసాక్షాత్కారోపపత్త్యేసర్వశరీరవ్యాప్త్యభ్యుపగమాన్న
నైరాస్త్ర తథాపి విభుత్వాంగీకారే ప్రయోజనాభావ ఇత్యాశయేనాహ। రతె। నమధ్యేతి। అనిత్యప్ర
సంగేనేతి। యన్మధ్యమపరిమాణం తదనిత్యమితి వ్యాప్తిరితి భావః। భూతేతి। భూతస్యయోగాదినా
సంపాదితస్యధర్మాదేః హానం నాశః అభూతస్యాభ్యాగమః ప్రాప్తిః తత్ప్రసంగాదిత్యర్థః। కతునే
ఽత్మనదుత్పత్తిరజన్మనస్సత్వాత్ ఆకత్వనః ప్రసంగాదితి భావః। నను జీవస్యాణుత్వమేవాస్తాం తావ
తాంనాత్ర దోషః। సూక్ష్మస్యదీపస్యసర్వగృహావభాసకత్వవదణురూపస్యాపి జీవస్యసర్వశరీరావచ్ఛిన్నప్ర
భాప్రసరణాంగీకారాదిత్యతఆహ। తథాచరాయయూహాస్థలెసుఖాదిసాక్షాత్కారానుపపత్తిరితి దిక్। ము
నస్సంయోగాదస్యేతి వ్యాప్తివారకేంద్రియత్వేఘటత్వమూర్తత్వలక్షణాపేక్షయా లఘుత్వాల్లక్షణమ
మహ। పరశరీరభావత్వేసతీతి। ఎక్కైకం మనఇతి। సర్వాత్మనామేకస్య మనసః స్వీకారే ఏకస్యజ్ఞా
నదశాయామపరస్యోత్పత్తిరనుపపత్తిః। తస్యాణుత్వేనసకలేంద్రియైరేకదాసంయోగాభావాది

తిభావః। విభవతీతి। త్వ భావత్వస్య పరమమహత్పరిమాణవత్త్వేన ప్రాయోవృత్త్యభావానవకాశ ఇతి
భావః। అభావాదితి। విభుద్వయసంయోగానభ్యుపగమాదితి భావః। జ్ఞానానుత్పత్తేరితి। భావకార్య
స్య సమవాయికారణజన్యత్వనియమాదితి భావః। విభుద్వయసంయోగానుత్పత్తేరితి। తస్య నిత్య
త్వే నాశసమవాయికారణాద్యభావే సత్యపి నశ్యతీతి భావః। మాత్రపదమితి। యద్యపి వస్తు
త్వమాత్రగ్రాహకత్వం వస్తుతరాగ్రాహకత్వే సతి వస్తుగ్రాహకత్వం। తచ్చ నరూపే సంభవతి। తథాపి ల
క్షణే క్రియాగ్రాహకత్వే సతి వస్తుగ్రాహకత్వం తదితి ధ్యేయం। గుణపదమితి। నన్వేవమపి ప్రభాశ్చ
త్విషం యోగ్యత్వే తద్వ్యాప్తిరితి వాచ్యం। తద్గ్రాహకవస్తుగ్రాహకగుణవిభాజకధర్మవత్త్వపర్యవ
సానేనాదోషాత్। అత ఏవ నపరమాణురూపాదావతివ్యాప్తిరితి బోధ్యం। సమవాయేతి। అ
వకాశేనాతిరిక్తచిత్రరూపవ్యవచ్ఛేదః। వ్యాప్యవృత్తిత్వేతి। దైశికవ్యాప్యవృత్తిత్వేత్యర్థః।
ఇదముపలక్షణం। ఏకైకచిత్రరూపస్థలే అనేకరూపాణామేకైకతత్ప్రాగభావాదిధ్వంసాదిభా

నైకత్ర గవాదినాం కల్పనేనానేకరూపేషు చిత్రమిత్యాకారకప్రతీతివిషయత్వకల్పనేన గౌరవ
మితి। రూపత్వేన తత్త్వేనేతి। సమవాయేనైతావదిత్యాహ। ప్రసంగాదితి। ద్రవ్యచాక్షుషం ప్రతి సమవాయ
నైవ రూపస్య కారణత్వాదితి భావః। రూపసమవేతత్వం। స్వాశ్రయసమవేతత్వసంబంధేన రూ
పం ప్రత్యక్షే ప్రయోజకమితి। ప్రత్యక్షవిషయప్రయోజకమస్త్విత్యత ఆహ। గౌరవా
దితి। సాక్షాత్సంబంధేన కారణత్వాపేక్షయా గౌరవాదిత్యర్థః। చిత్రావయవకపాలైరారబ్ధఘట
స్య చాక్షుషత్వానురోధేన స్వసమవాయిసమవేతసమవేతసమవేతత్వసంబంధేనైవ రూప
స్య ప్రయోజకత్వం స్వీకర్తవ్యం। ఏవం చ తద్దోషానుపపత్తిరపి ద్రష్టవ్యా। ప్రత్యక్ష
త్వానుపపత్తేరితి। ఏతేన చిత్రరూపవచ్చిత్రరసోఽపి సిధ్యేదితి శంకా నిరస్తా। ద్రవ్యత్వాధికరణసన
స్యాప్రతిధానాత్తదనుపపత్త్యభావేన చిత్రరసాసిద్ధేరితి సంక్షేపః। రసత్వ ఇతి। రసత్వవ్యాప్యగుణ
విభాజకోపాధిమత్త్వే తాత్పర్యం। ఏవం గంధత్వేఽపి। మాత్రపదమితి। చక్షురగ్రాహ్యత్వే

౧౨ గం క్రియ గుణ విభాగ కెూపాదివతఖ్యే మిలితు ఫలతాభోః। పరమాణుష్వేవ పాక ఇతి। పరమాణు
ష్వేవ పూర్వరూప పరావృత్తాదిజనక తెజస్సంయోగ ఇత్యర్థః। ఏతకార వ్యవచ్ఛేద్యం సద్వయ
తి। నద్వ్యణుకాదావితి। అను నిరస్తే సతి సావయవ ఘట నాశే పరమాణుషు రూపాంతరోత్పత్తౌ వితర్క
వయవః। తత్ర పరమాణురూపేణ। అవయవినైపాకోనంగీకారాదావా। కారణరూపమితి పరమాణు
ష్వేవ పాకాంతరతాంసై వైశేషికానామయమాశయః। ఆవగాఢావయవాత్ తెజసా పరమాణూనా ముఖ
ఘాత సంయోగే సద్ద్వవిశేషం పాతుషు క్రియాజాయతే తతో విభాగః। తత ఆరంభక సంయోగ
నాశే సద్ద్వవిశేష్యం యావదవయవి నాశః। తతః స్వతంత్రేషు పరమాణుషు రూపాంతరోత్పత్తి
పునరదృష్టవద్విశేష్ట తత సామగ్ర్య వశాత్పరమాణుషు క్రియా విభాగాది పరిణయజాత్ తమప
వయవి పర్యంత మత్పత్తిరితి। అవయవినపి పాకం వదతాం నైయాయికానాం ప్రయామ
శయః। తెజసా పరమాణునామభిఘాత సంయోగే పి తత్ర సతి నియమత ఆరంభక సంయో

గప్రతిబంధ్యవిభాగజనకక్రియాజనకత్వే మానాభావేనావయవినశ్యేదిహాచ్ఛిరోరఙ్గవితః। అత్ర
వసోయం ఘట ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాసంగచ్ఛతే। అనంతావయవినాశాదస్యకల్పనేనలాఘవం చేతిన
హావయవివిరూపం ప్రతిఆవయవరూపస్యనాశం ప్రతాన్ప్రయనాశస్య చహేతుతాయాం వ్య
భిచార ఇతి వాచ్యం। రూపస్యతావచ్ఛేదకకోటిప్రవేశాత్ నివేశనస్యభిచారవారణాసంభవాత్। త్రు
టాదావిత్యధికమితి। యద్యపి రూపాదిమత్త్వం యుంజానాదౌ వాధితం తథాపి యద్రూపయోగ్యము
స్యాద్వేతాన్త్వయనం। ఉద్భూతత్వమితి। ఉద్భూతత్వంజాతిః। న చ శుక్లత్వాదినా సాంకర్యం। న హా
ధమితి నవీనమతాభిప్రాయకేం। యుంగ్రంథ ఇతి న దోషః। శైవిత్వశుక్లత్వాద్యన్యత్వము ద్భూత
త్వం నానాత్వత్వ వచ్చవరూడవత్త్వమె వైద్భూతత్వమిత్యర్థః। మూలే దిత్యాదికం సర్వత్రానిత్య
మెవేతి। హేతుభూతాపి కాబుద్ధినాశెనర్థ్యేత్యనాశాదితిభావః। వరిమాణస్యగుణాంతరోత్పత్తి క్షణే
వినశ్యజనమసంగతమతోదిపికాయాం భావప్రధానతి। అసాధారణేతి తిటి। కారణాదేః సాధార

దీపికా౹
౧౮ ఽకారణత్వేనత్తు ద్రవ్యాదివారణాయేతి భావః। స్వోత్పత్త్యనంతరోత్పన్నప్రతియోగిత్వే సతి సమానాధి
కరణసంయోగధ్వంసజనకభావత్వే మితి తు నిష్కర్షార్థః। సంయోగనాశక ఇతి। నవత్త్ర దావిస్త్రం
యోగే। ఇతి వారితః। సప్రతియోగి విభాగయోర్నాశం ప్రతి కారణత్వాదితి వాచలం। ప్రతియోగితా
సంబంధానవచ్ఛిన్ననాశనిష్ఠజనకతానిరూపితజనకత్వే। విభాగ ఏవ నాశ ఇతి కేచిత్। పరేతు-
సంయోగనాశత్వావచ్ఛిన్ననిరూపితసమవాయావచ్ఛిన్నకారణత్వే మితి నిష్కర్షః। ఏతత్త్రాలుయుగ
ద్రవ్యాంతరం గుణపదమితాలీయాః। విభాగ ఇతి। అయం చ పరివృత్తిరితి పూర్వపక్షం ఆదితి। ఆదయి
త్వే మిహాప్యసమానాధికరణపతనప్రతియోగికధ్వంసాసమానకాలికత్వం। ద్వితీయం పతనా
దినాం ప్రాథమికపతనధ్వంససమానకాలికత్వాదిదానిహితి భావః। తదా పాతి। నైమిత్తిక వహాపాల
ధర్మః। పిండీభావేతి। పిండీభావసంయోగ ఇతి శేషః। ఘైరేరండసంయోగ ఇతి। ఆదిత్యసమవాయి
కారణం కపాలకాశసంయోగః। నిమిత్తకారణం ముష్టిదండసంయోగః। ద్వితీయం వంశదలాకా

శ విభాగనాశసమవాయికారణం । దలద్వయవిభాగో నిమిత్తకారణం । ఏవం తేంతుభు అపూర్వశబ్దః
సమవాయికారణం పతనాదినిమిత్తకారణమితి వివేకః । ద్విగతానుబ్ధానామిహాదిజ్ఞానసఖ్యమా
త్రం లక్షణం జ్ఞానామిత్యాద్యనువ్యవసాయగమ్యత్వం తు జ్ఞానత్వస్య ప్రమాణాని అథ తస్యానువ్యవసా
యః । తథాహి । ఘటమహం జానామీత్యనువ్యవసాయసాక్షిసగతధర్మమంతరా అనుపపత్తేః
నతనుస్మరణే వ్యత్యయాలాఘవాజ్జ్ఞానత్వసిద్ధిః । ఇదం చ మమాతి సర్వవ్యవహారహేతురితి బుద్ధి
స్వరూపకథనమితి భావః । సంస్కారస్త్రివిధ ఇతి । వేగో భావనాఖ్య ఇతి । ప్రత్యభిజ్ఞాయామతి
వ్యాప్తేరితి సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాకారకప్రత్యభిజ్ఞాయాం తత్తాంశే తత్తా దేశకాలవృత్తిత్వరూపత
త్తా సంస్కారజన్యత్వసత్త్వేన తత్రాతివ్యాప్తిరితి భావః । మాత్రేతి । యద్యపి సంస్కారమాత్ర
జన్యత్వం సంస్కారేతరాజన్యత్వే సతి సంస్కారజన్యత్వం । తత్ప్రత్యభిజ్ఞాయామసంభవతి తత్ర సం
స్కారేతరాదిజన్యత్వసత్త్వాత్ । తథాపి చక్షురాద్యజన్యత్వే సతి సంస్కారజన్యత్వం తాత్పర్యం ।

శేషికాఘ్రు

౧౭ తువాసెయం పూ తత్ప్రతీతిత్వ ప్రకారకారకానుభవ ఇతి। సత్యం ధర్మః। విశేష్యత్వమాశ్రయ
తాసంబంధేనానుభవత్వం। తథా చ తత్ర ధర్మివిశేష్యక తత్ప్రకారకానుభవత్వం యథార్థాను
భవత్వలక్షణం। తత్త్వదార్థః ప్రకారకః। తద్వత్త్వం ప్రకారతావచ్ఛేదకసంబంధేన ప్రకారతా
నిరూపితసంబంధేన శుక్తౌ రజతమితి భ్రమే నాతివ్యాప్తిః। న చ తత్ర ధా
ర్మిరంగత్వేన రజతత్వావగాహిని రజతత్వేన రంగావగాహిని ఇమే రంగరజతే ఇత్యాకారకసం
మూహాలంబన ప్రమేతి వ్యాప్తిః। తత్ర రంగవిశేష్యకత్వే రంగత్వప్రకారకత్వయోః
రజతవిశేష్యకత్వే రజతత్వప్రకారకత్వయోః ప్రసత్వాదితి వాచ్యం తద్ధర్మివిశేష్యకత్వా
వచ్ఛిన్న తత్ప్రకారకత్వ విశిష్టానుభవత్వరూపార్థవివక్షణే నాదోషాపత్తేః। తదా హి। యయో
యో విషయతయోర్నిరూప్య నిరూపక భావః తన్నిరూపిత విషయతయోరేవ అవచ్ఛేద్యావచ్ఛే
దక భావ ఇతి సిద్ధాంతరీత్యా చ ప్రమేరంగత్వప్రకారకతాయాం రంగవిశేష్యతా నిరూపి

తత్వస్య రజతత్వప్రకారతాయాం చ రజతవిశేష్యతానిరూపితత్వస్య సత్వేన రంగవిశేష్య
తాకత్వావచ్ఛిన్న రంగత్వప్రకారకత్వం రజతవిశేష్యకత్వావచ్ఛిన్న రజతత్వప్రకారకత్వమేవాంశద్వా
వాస్తాతివ్యాప్తిః। న్యూనతే వ్యాప్తేస్తత్ర యెతె అనుభవత్వనివేశః। ఏతత్ఫలమనుపదం స్ఫుటీభవిష్య
తీతి నను తద్వృత్తిత్వస్య తద్భిన్నేతరణి ఇత్యర్థకతయా ఘటే ఘటత్వమితి ప్రమాయామవ్యాప్తిః
ఆధేయతాయాం వృత్తేర్నియామకతయా తేన సంబంధేన ఘటరూపప్రకారాధికరణాప్ర
సిద్ధేరితిచేదయమాశంకతే। నను ఘటే ఘటత్వమితి తద్వృత్తిత్వస్య తత్సంబంధినోర్థః
ఏవం చ ఘటత్వస్యాపి ఘటసంబంధితయా తాదృశప్రమాయామాధేయతయా ఘటసం
బంధిఘటవిశేష్యకత్వావచ్ఛిన్న ఘటప్రకారకత్వస్య సత్వేనావ్యాప్తిరితి సమాధత్తే। య
త్రేతి। యథార్థానుభవ ఏవ వెతెత్ చ ప్రమాణాయథార్థః స్మృతివ్యవచ్ఛేదః। యథార్థే ఇత్యనేనా
త్రస్య ప్రమాత్వే స్మృతికరణస్య ప్రమాణాంతరతాపత్తేరితి భావః। అతివ్యాప్తిరితి। సంయో

౨౦ నాభావవతి సంయోగాభావవతి సంయోగప్రకారకత్వ సత్త్వాదితి భావః। యత్ర యదవచ్ఛేదేనేతి। యదవచ్ఛేదేన యత్సం
బంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకో యదభావః। తదవచ్ఛేదేన తేన సంబంధేన తత్ప్రకారకానుభవస్యైవ వివక్షితత్వా
దిత్యర్థః। సంయోగాభావవచ్ఛేదేనేతి। సంయోగాభావావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేనేత్యర్థః। సంయోగావచ్ఛేదకావచ్ఛే
దేన సమవాయసంబంధేన సంయోగస్యేత్యర్థః। అత్ర దమవచ్ఛేదేనాయం ఇత్యపవాదప్రవృత్తిః సంయోగాదిప్ర
కారకస్య మానసాదిజన్యాపత్తిరజతత్వాదిప్రకారక భ్రమవర్గానంతు తత్సంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితా
కత్వ తదభావవానేయ అప్రత్యక్షేపి ప్రకారతావచ్ఛిన్నత్వ తత్సంబంధావచ్ఛిన్న తత్ప్రకారకత్వమితి నానుభవత్వం। ప్రతి
యోగితాయాం ప్రకారతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నత్వే నైవోక్తే సమవాయావృత్తిమానితి ప్రమాయాం సమ
వాయసంబంధావచ్ఛిన్నత్వ తద్భావవత్త్వ రూపత విశేష్యకే ప్రసక్తేపి నాతివ్యాప్తిః। విశేష్యప్రకారితయో
రవచ్ఛేదకస్య భావవిశిష్ట సంయోగ రజతత్వావచ్ఛేద కారకప్రమాయాం రంగత్వ తద్భావప్రజతా
దివిశేష్యకపదం గత్వప్రకారకత్వ మోపత్తేపి నాతివ్యాప్తిరిత్యర్థ ఇతి విప్రతిపత్తి ప్రసంగాదితి। ప్రమేత
స్యాపేక్షా నవాక్యం ప్రసంగః తస్మాదిత్యర్థః। సామాన్యే వావగతస్యైవ విశేషరూపేణ ప్రతిపాదనం

సంభవతీతి సామాన్యలక్షణం స్ఫుటయతి । ప్రమాయాః కరణం ప్రమాణమితి । అసాధారణేతి । దిక్కాలా
దప్యాపేక్షకారణతావక్తవ్యం ప్రతిభావకారణతావిశేషే । అనుభవత్వావచ్ఛిన్న ధర్మావచ్ఛిన్న ప్రమావ్యక్తికారణ
తాని రూపితకారణత్వరూపప్రమాసాధారణత్వస్య ప్రత్యక్షత్వాదావతివ్యాప్తిః । వ్యాపారవత్వే సతీత్య
పి వక్తవ్యమత శ్చాక్షుష సంయోగాదావతివ్యాప్తిః । శ్రోత్రం మనస్సంయోగజన్య ప్రత్యక్షం వ్యాప్యవ్యాపారః
సంభవతీతి నన్వేవం ప్రత్యక్షకరణలక్షణావ్యాప్తిరితి వదంతి । యద్విలంబాత్ప్రకృతకార్యానుత్పా
దస్తత్కారణత్వం సాధారణత్వం కలయా కాలాదిషు తాదృశకారణత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః । వ్యాపా
రత్వం నాభిమతం ప్రయుక్తసంయోగాదికమేవ కారణం । ఏతద్వింగపరామర్శానుమానమితి మూలవదత్ర
ఉభయవ్యాప్తిః । అతఏవముక్తం కార్యైకప్రవృత్త్యం । తస్యైలింగపరామర్శ ప్రాంధేనానవాప్తిః । అధికవస్తుదీ
యతాం ప్రభాయామనుసంధేయం । నియతైతేతి నియతత్వం హి వ్యాపకత్వం । తస్యైరాసంభాతిస్సే
సంభవతీతి ప్రత్యక్షమడకారణ తాదృశ ప్రసక్తిరితి భావః । ప్రాక్ష్యావ్యాపేతి । వ్యాపకత్వస్య సా
న్న స్వపెపి స్వప్రాక్కాలవృత్తిత్వస్య సత్వేన నాతిప్రసంగ ఇతి భావః । కారణతావచ్ఛేదకసంబంధేన

౨౧ కార్యాధికరణే కార్యావ్యవహితప్రాక్క్షణావచ్ఛేదేనవిద్యమానాత్యంతాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదక
త్వధర్మకత్వం తేనరూపేణ కారణత్వమితి సముదితార్థః । మోధర్కిః । కారణం స్యాదితి తత్రాహ నియత
పూర్వవృత్తిత్వాదితి భావః । నను దండత్వాదేరప్యన్యథాసిద్ధేః పంచవిధత్వేపి ముఖ్యకారణతాభిప్రాయేణాహ ।
త్రివిధేతి । సమవాయి ఇతి తావదితి । యత్ తంతునా సమవాయస్య తంతురూపస్య యం పటం ప్రతి ప్రా
క్పూర్వవృత్తిత్వమవగమ్యతే తం పటం ప్రతి తంతురూపం తేనాన్యథాసిద్ధమిత్యర్థః । అత్ర సహితత్వ
మేకజ్ఞానవిషయత్వం । బోధ్యం । తంతురూపస్య పటస్య పటప్రాక్పూర్వవృత్తిత్వజ్ఞానే నతి ప్రసక్త తంతు
రూపత్వేనైవ విషయతా వాచ్యా । అన్యథా తంతురూపమనన్యథాసిద్ధం । ఏవం తంత్వస్య ప్రాక్పూర్వవృ
త్తిత్వజ్ఞానమపి తత్ర విషయకమేవేతి తద్రూపస్యాన్యథాసిద్ధమితి భావః । ద్వితీయస్య తంత్రాద్య
యన్యతిరేకాణామితి యస్య తస్య సత్త్వస్య తంత్రాద్యేయ వృత్తితే కర్మాన్యస్యేతి విశేషణం మో
ధ్యం । తేన నతద్రాభూతే నతంతుత్వేన తంతోరన్యథాసిద్ధిః । నవా తంతుసంయోగస్య తంతునాన

హానం బాధాసిద్ధిరితి సంక్షేపః । ఇదానీమన్వయవ్యతిరేకప్రయుక్తాన్వయవ్యతిరేకాభావే యత్ర దానం బాధా
సిద్ధమితి తదుపరి । వక్ష్యం ప్రతీతి । అకారణత్వం హి కాల సమవాయికారణత్వం । తథా వశ్య కారణమ
గపి హి తదేవ కారణావసాయి కారణత్వేన ఘట ప్రాగభావ వ్యక్తి తద్వ్యక్తి మిలాయి కారణం । నను బాధాసిద్ధతుల్
ధనే । అత్రైవం నియత పదం వ్యర్థం అనన్యథా సిద్ధ ప్రతీతి । అపార జన్యత్వే గంధం ప్రతి ద్రవ్యత్వ నియత పూ
ర్వ వృత్తి నాగంధ ద్రవ్య గతావేవ పార జన్యత్వే పితద్బ్రంశవే రూప ద్రవ్య గతాత్ర । నను బాధాసిద్ధతుల్
ధనే । అత్రైవం నియత పదం వ్యర్థం । అనియతస్యా సత్తాదే స్త్వలతా యానన్యథా సిద్ధత్వేన సత్వం తథై
వాదాధ సంభవా దితి చేన్న । ఘట సామాన్య ప్రత్యనన్యథా సిద్ధాసంభవాత్ । అనన్యథా ఘటప్రాగ
భావత్వ పూర్వవృత్తి నః తంతాదిత్వే ఘటే వ్యతిరేక సంభవా దితి । నవీనాః పునరేవమాహుః । లఘు
నియత పూర్వవృత్తిన ఏవ కారణ సంభవే తద్భిన్న మనన్యథా సిద్ధ మితి చేత్ విధత్వే వానన్యథా సిద్ధత్వం
లఘుత్వా వశేరతా పరిపస్తి తి భూతం సంబంధ భూతం వృత్తి ప్రపథమ మనేక ప్రవృత్తాపేయు

౨౨ యో మహాత్మా । ద్విధేయం । గంధం ప్రతిరూప ప్రాగభావాపేక్ష్యాయాగం ధప్రాగభావే గంధస్య ప్రతియోగినః తత్పక్షే
తత్వేనత్ర ప్రాంత్యదుపక్షితేః । తృతీయదండత్వేదండరూపాత్మవిశ్రా యాదండాదౌ । సావిత్రయదండసంయోగా
దిరూపపరంపరయా గురుతావేః । ఏవంత త్రావత్త్వైవసిద్ధ్యే హ్యె సర్వథాసిద్ధిత్ర ధ్యాపంచధాపాతిప్రపంచో ప్యోపి
శుత్రిజైవిత్రాయ । నచనియత పదం వ్యర్థం । కాసత్రాకేరసర్వథాసిద్ధ్యై నైవ వారణాదితి వాచ్యం । యతః
అన్యథాసిద్ధత్వసాధనసు గతస్య దుర్వచత్వయా యత్ర యత్ర ప్రామాణికానాం సర్వథాసిద్ధత్వ వ్యవహా
రః తత్ర కృత దకూడం నివేశనియం లఘు నియతత్వాదికం తు ఛైద ప్రతియోగి తత్ర క్లేశే పరిహా
యక ఖిధం పతృత్రాని యతానం తరాసథాదనామికేననియ తత్వవిశేషణనైవ వారణాత్తత్ర ఛైద
కూడ నివేశగౌరవం । నియతానాం దండత్వాది నాంతత్ర నాయతత్వతత్ర ఛైదవత్వం । నివేశనియత్వమిత్య
పిసంధిరితి । తస్మిన్సమవేత్యమిత్యర్థఃఇతి । యద్ధర్మావచ్ఛిన్నం యద్ధర్మావచ్ఛిన్నసమవాయేనోత్ప
ద్యతే తద్ధర్మావచ్ఛిన్నం ప్రతి తద్ధర్మావచ్ఛిన్నసమవాయి కారణమితి పర్యవసానం । కారణేన పర్యేనేతి । స్వరా

రల్ కారణేన పటే నీలత్వ ధర్మః । ఏవం తంతురూపం పటాదికం ప్రతి తు కేవలం సంయోగాదీనామసమవాయి
కారణత్వప్రతి పరార్థః । కారణత్వే తద్వారకత్వాయత్తత్వదసమవాయికారణలక్షణే తత్తత్ప్రత్యక్షం దే
డీయమితి దిక్ । నను తత్ర విషయతానిరూపకస్య నిర్వికల్పకజ్ఞానస్య నిరూపకతాసంబంధే
న తత్ర కారణతావచ్ఛేదకత్వమివ విశేష్యతానవచ్ఛిన్నసంసర్గతావచ్ఛేదకత్వం సంభవతి వినిగమనావిరహాదిత్య
పేరాలక్షణత్రయం దర్శయతి । విశేషేతి । విశేష్యవిధయా విశేష్యతానవగాహి జ్ఞానమిత్యర్థః ।
తథా చ జ్ఞానత్వవ్యాప్యుడు తం విశేష్యతావచ్ఛేదకత్వం విశేషణతావచ్ఛేదకత్వం సంసర్గతావచ్ఛేదకత్వం చేతి ల
క్షణత్రయం పర్యవసితమితి భావః । కేచిత్తు । నిష్ప్రకారకత్వం ప్రకారతావచ్ఛేదకత్వం । ప్రకారతాభావసమా
నవైశిష్ట్యప్రతియోగిత్వం । సంసర్గావగాహి విషయతాశాలిత్వం యావత్ । తథా చ సంసర్గానవగాహి జ్ఞానత్వ
మేవ సంసర్గతావచ్ఛేదకత్వమేవ వా లక్షణమాహుస్తాం ల్లాఘవాదిత్యపరే త్రైవ మూలార్థ ఇత్యాహ । విశేష్యేతి
తితాంశ్చాః ఇత్యాహుః తచ్చింత్యం । విశిష్టాంతరసంసర్గతాయా ఇవ ప్రకారతాయా అపి లక్షణవిషయతాత్మ

కల్పేన సప్రకారక జ్ఞానస్యోరూపత్వేనై గౌరవానవకాశాదితి దిక్। నిర్వికల్పక సావిత్రియుతయాత్ర
త్ర ప్రత్యక్షప్రమాణాసంభవాదనుమానం ప్రమాణయతి గౌరితి। విశిష్టజ్ఞానత్వాదితి। విశిష్టబు
ద్ధిం ప్రతి విశేషణజ్ఞానస్య కారణత్వాత్తత్ప్రయోజకత్వేనైకం కల్ప్యత ఇతి భావః। అనవస్థాప్రసంగాదితి। స
వికల్పకత్వే విశిష్టబుద్ధిత్వేన విశేషణజ్ఞానజన్యత్వనియమాదితి భావః। విశేష్యవిశేషణసం
బంధావగాహితే। అత్రాప్రత్యక్షలితాల లక్షణం త్రయం బోధ్యం మునన్నిత్యంత్రయమైనైవి। సంయుక్తతే
ఇత్యస్యైనాన్వయః। ఏవముగ్రేపి। అత్ర ప్రత్యక్షసంగ్రహాత్। అత్ర మనసా సంయుజ్యతే తతః త్ర
త్వగ్జ్ఞానముత్పద్యత ఇతి యోజనాంతరేణ। కథం త్వగాత్మసంబంధ ఇతి। నత్వగాత్మనోస్సంయోగా
యాపత్తేనతతమవాయో దూరస్థ ఇత్యస్తి ప్రత్యక్షమితి శంక్యం। అతిప్రసంగభయకల్పితం వివరాతర
స్త్వైవాసంయోగే కల్పే విశిష్టసమవాయస్యైవ ప్రత్యక్షలాభం। కారణతావచ్ఛేదకసంబంధస్య
దూరస్థత్వాత్। భావాదితి భావః। ప్రథమపక్షే కేదండసంయోగేన నభసి శబ్దోత్పద్యతే। తేనశ

దోత్రౌ ప్రత్యక్షాః ఇతి చేన్న, తత్రైవ నిఖిలదికవర్తిదినశ్వైత్యాల్పత్వరంగికరణతయా తదంశేపి సామర్థ్య
నిరూపణీయాయాః । కథం చేతి । ద్రష్టవ్యమితి । అత్రేదమవధేయం । విశేషణవిశేష్యభావప్రత్యాసత్తిరపి
యవతారూపః । అపి తు స్వరూపసంబంధావచ్ఛిన్నాధారాధేయభావ ఇత్యర్థః ప్రత్యేవ స్వాప్యతే । విషయతా
దీనాం సంయుక్తవిశేషణతాత్వాదిరూపేణ బహువిధత్వేప్యనుగతానతిప్రసక్తరూపేణైవ పరిగణ
నాత్ స్వప్రత్యక్షభేదహానిః । నన్వేవం సమవాయస్యేవ సంయుక్తసమవాయత్వాదినానుగమః కథ
మానప్రత్యయత ఇతి వాచ్యం । స్వతంత్రప్రత్యాసత్తితాదినానుయోగానుసారేణ దోషాదితి । ఏతేనాభావ
ప్రమాణాంతరం విశేషణవిశేష్యభావసన్నికర్షజన్యత్వప్రదర్శనేన ప్రమాణాంతరత్వం ప్రత్యు
క్తేతి ప్రమాణాంతరత్వం । నను అనుపలబ్ధేః ప్రమాణాంతరత్వానంగీకారే ఘటోపలబ్ధిదశాయాం
తదభావప్రత్యక్షాపత్తిః । మమ తు మతే తు అనుపలబ్ధ్యాత్మకప్రమాణాంతరస్యాభావాన్నాపత్తి
రితి భాష్యకారాం పరిజహిర్షుః యోగ్యానుపలబ్ధేరింద్రియసహకారిత్వమాత్రేణైవ నిర్వా

౨౪ స్మారితత్ప్రమాణత్వే వసంభవతీత్యర్థః । యద్వా త్రితాద్వినా । యత్ర వస్తుః సంయోగాదివద్యాప్తతేత
ర్కసాధ్యసాధకాభావసాధక విపర్యయం యత్ర తి యోగాద్యలకల్పరూపం విపర్య యెతయోపి పర్యవ
సాయిత్వం దర్శయతి । దర్శనాభావాన్నాస్తీతి । దర్శనాభావాన్నాస్తి త్యర్థః । తత్సన్నితెతాద్వి । తర్కస్తా
అపాదితాప్రతియోగినో ఘటాదేస్తత్ప్రసక్తేః విరోధితాయాః ఉపలబ్ధేః । తత్ప్రతియోగికోలాభా
వ్యోలబ్ధి తత్తత్ప్రసంభూతేనే త్యర్థః । విరోధిత్వేవిశేషణముపలబ్ధేర నాహార్యత్వసూచనాయ
ప్రతియోగ్యస్తత్వాపాదనాపాదినోపలంభప్రతియోగికల్పరూపయోగ్యతావిశేషునుపలబ్ధిస
హంభూతేనేత్యు పరమార్థః । అతో ఘటసంయోగాద్యసత్వదశాయాం యద్యత్ర ఘటస్స్యాత్ తర్హి
ఉపలభ్యేతేత్యాపాదనాసంభవేన యోగ్యానుపలబ్ధ్యభావేప్యత్ర ఘటాభావప్రత్యక్షమి
తి సంక్షేపః । కేచిత్తు తర్కితేత్యాది । తర్కితం ఆరోపితం యత్ప్రతియోగిసత్వం తద్విరోధినీయా
నుపలబ్ధిస్తత్సహంభూతేనేత్యర్థః । ఏతావతాప్రతియోగిసత్వరూపకారణాభావప్రయోజ్యత్వ

పలబ్ధ్యభావః అభావప్రత్యక్షే కారణం నను ఇతరకారణవిరహప్రయోజ్యోపలబ్ధ్యభావ ఇతి సూ
చితం। అత ఏవాంధకారే ఉపలంభాభావసత్త్వేపి న ఘటాభావప్రత్యక్షమిత్యాహుః। నహి భావప్రమా
ణత్వమింద్రియస్య కారణత్వే అనుపలబ్ధేః సహకారిత్వం వక్తవ్యమాకల్ప్యతే యం తదపేక్షయాను
పలబ్ధేరేవ కారణత్వే కల్పనం వరమితి చేన్న భావాధికరణభూతలప్రత్యక్షే ఇంద్రియస్యావశ్యమ
పేక్షితతయా తత్ర తస్యైవేంద్రియస్య కరణత్వేనాభావప్రత్యక్షేప్యుపపత్తావనుపలబ్ధేర్విజాతీయ
ప్రమితికరణత్వమయుక్తమిత్యాహ। అధికరణేతి। నను విశేషణవిశేష్యభావాఖ్యః సంబంధః అతి
రిక్తః కల్ప్యనియామకః ఘటాదిత్యత ఆహ। విశేష్యవిశేషణభావ ఇతి। అత్రేదం బోధ్యం। ప్రత్యక్షం ద్వి
విధం। లౌకికమలౌకికం చేతి। లౌకికత్వం చ విషయతావిశేషః। లౌకికే షోఢా సన్నికర్షాః కా
రణం। అలౌకికే తు సామాన్యలక్షణా జ్ఞానలక్షణా యోగజలక్షణా చేతి త్రివిధమాసత్తిః। తత్ర
సామాన్యలక్షణా ధూమత్వాది। రూపాంతరేణ జ్ఞాన సరూపా సామాన్యలక్షణాం స్వరూపం విషయతావాయ

౨౫ సాధ్య ఇతి తుల్యబలత్వాత్ । సామాన్యప్రత్యాసత్త్యా నిఖిలధూమాదీనాం అలౌకికప్రత్యక్షే ఉపయుజ్యతే । అతీ
తానాగతధూమాదిషు వక్ష్యమాణయోగాదేరసంభవాదిన్ద్రియాణామసన్నికృష్టానాం ప్రత్య
క్షే జనకత్వాత్ చక్షుస్సంయుక్త జ్ఞానలక్షణా తు సురభిచందనమితి చాక్షుషోపనీతభానే సౌరభస్య చాక్షుషో యో
గస్య స్వరూపసంభవాత్ । ఏవం యోగినాం దేశకాలవిప్రకృష్టపదార్థప్రత్యక్షే యోగజధర్మప్రత్యా
సత్తిరితి సంక్షేపః ॥ ఇతి తర్కసంగ్రహదీపికాప్రకాశే భగవద్దర్శితే ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః ॥

(శ్రీ) గణేశాయ నమః । అనుమానం లక్షయతీతి । ప్రత్యక్షోపజీవకత్వసంగత్యా అనుమానం నిరూ
పయతీత్యర్థః । పరామర్శేతి । ప్రత్యక్షప్రమితస్యైవ యా । నుమితేర్లక్షణా ప్రమితిత్వే
నానుమానస్య ప్రమాణాంతరత్వం సిద్ధ్యతీతి భావః । విపరీతజ్ఞానోత్తప్రత్యక్షప్రతివిశే

షడశ్శానస్య హేతుత్వమంగీకుర్వతాం మతమవలంబ్య శంకతే। నవేతి। స్థాణుపురుషసంశయమ
తి। ఇదం విరుద్ధభావద్వయరూఢకసంశయాంగీకారేణ పరిహరతి। స్థాణుపురస్సరేతి। స్థాణుత్వత్త
ద్భావపురుషత్వతదభావరూపకోటిచతుష్టయేతి భావః। పురుష ఏవేతి నిర్ణయసూచనాయ తత్ర
త్ర సంశయోత్తరప్రత్యక్షత్వే। అనువ్యవసాయవిరోధాదితి। ఇదముపలక్షణం। పురుషమ
నుమిమానోమీత్యనువ్యవసాయాభావేన ప్రమాణాభావాదిత్యపి ద్రష్టవ్యం। సంశయోత్తరప్ర
త్యక్షజననియమ్యత్వమాహ పక్షతాయాః పరామర్శసహకారిత్వేపి ప్రయోజనాభావేన పక్ష
తాసహకృతపరామర్శజన్యత్వే వివక్షణాస్తీత్యాహ। పక్షతేతి। ఏతేన వహ్నివ్యాప్యధూ
మవాన్పర్వత ఇత్యనయమితి విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిబుద్ధిం ప్రతి విశేషణతావచ్ఛేదకప్రకారకని
ర్ణయవిధయా వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్పర్వత ఇతి పరామర్శస్య కారణత్వేపి న తత్రాతివ్యాప్తిః
పక్షతాసహకృతపరామర్శజన్యత్వస్యాసత్త్వాత్ వ్యాప్తేరభావాదితి సంక్షేపః। యద్యపిసా

దీపికాత్ర
౨౬
ధర్మిసంశయస్య పక్షతాత్వేపి సాధ్యనిశ్చయదశాయామనుమితివారణాసంభవ ఇతి తద్వ్యాపిత్వ న గర్జనీన
మేఘానుమితౌ వ్యభిచారకః। అతో నాధర్మిణం పక్షతామాహ। సిషాధయిషేతి। సిషాధయిషాయాః సాం
ధ్యానుమితిత్వాయాః। సమవాయేన యో ధ్వంసః ప్రాగభావ సమవాయ తదుభయ ఘటిత సామానా
ధికరణ్య సంబంధేన తద్విశిష్టాయాః సిద్ధేః సమవాయేనాభావ ఇత్యర్థః। సాధ్యసిద్ధిః పక్షతావ
చ్ఛేదకవిశిష్టే సాధ్యతావచ్ఛేదకవిశిష్ట సాధ్యవైశిష్ట్యావగాహి నిశ్చయః సిషాధయిషావిరహవైశిష్ట్య
నివేశనస్య ప్రయోజనం దర్శయతి। సిద్ధిసత్త్వేపీతి। అత్ర సిద్ధిపదస్య పర్వతో వహ్నిమాన్ వహ్నివ్యాప్యవద్ధూ
మవాంశ్చేతి సమూహాలంబనరూపా [illegible] సంపత్తిరితి ధ్యేయం। వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మ
తాజ్ఞానమితి తత్ర వ్యాప్తివిశిష్ట పక్షధర్మతా వ్యాప్తివిశిష్ట పక్షధర్మతాజ్ఞానమితి సప్తమ్యాత్ర
[illegible] వ్యభిచారవింగరానుమితౌ వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానజన్యత్వాభావేనావ్యా
ప్తిరతః వ్యాప్తివిశిష్టపదస్య వ్యాప్తివిషయకత్వ ధర్మవత్వ లంబిజ్ఞానాం తత్పదేన కర్మధారయ

అథో గోలరాంతభ్రావేశ

వుంగే కరెూతి। వాల్ప్తి విశ్వవిషయకవింతే। వాల్త్రవి వత్రే న్ప్రరౌకతా నిరూపితపద్రుతావచైద రావబి స్త్రవిషంయుతాశాని నిత్రుయుః పరావుశాః ఇతితునిగోలితాద్ధః। అభినియలి। అభిలాపశబ్దము ప్తాంయుః। నిరయత సామానాధికరణాలం సాధ్రాలి భావవదవృత్తి తావ దిరూపం నిసంభవతి। ఇదంవామలి కైల యుతావదితాలి ధాఅవాల్ప్త్రేః। సాంవాలి భావారల్ప్రసిధ్ధితాలితూవాలిహా। పాంతుసామానాధికరణే తి। వప్రివానే దూమాదితాలి ధాధూమసమానాధికరణ్యతోలం తాభావక్ష ఘుడూతలం తాభావత్ర దప్రతియోగివప్రిాః త్రలాసామానాధికరణ్యలంధూమెప్సి తిలరు ణా సమవ్యంయః। ధూమవాన్వహ్నే రి తాలి ధాతుధూమసామానాలి భావసాలిక్తే హా తు సమానాధికరణ తయాత్రప్రతియోగెలి వధూమ ఇతినాతి వాల్ప్తిః। నవవప్రిమానే ధూమాదితాలి ధాత్రత్రద్భవ్వాలి భావసలి వా లినినాలియుం న ధూమసమానాధికరణ తయా తాదలి భాభావాప్రతియోగిత్వం నకసాలి వివత్యా దితలి వాల్ప్తిరితి వాచ్యం అప్రతియోగిసాధిలితలిసలి ప్రగితానవచ్ఛేదకసాధలితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న తలి ధ్రః। తావ్రలి కతయా

టిపి కాప్ర
౨౩

దూహ్యత్వే ప్రతియోగితాయాం। సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నత్వం నివేశనీయమ్। తేన వహ్నిమా
న్ధూమాదిత్యాదౌ సమవాయేన వహ్నిత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావస్య ధూమసమానాధికర
ణ్యేపి న క్షతిః। హేతుపదం హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నపరమ్। అతః ద్రవ్యం విశిష్టసత్తాదిత్యాదౌ విశి
ష్టసత్తాయాః శుద్ధానతిరేకే తయా హేత్వధికరణగుణాదినిష్ఠత్వేపి ద్రవ్యత్వాభావస్య నావ్యాప్తిః। హేత్వ
ధికరణతా హేతుతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నా గ్రాహ్యా। తేన వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ వహ్ని
సామానాధికరణ్యాభావస్య ధూమసమవాయినిష్ఠత్వేపి నావ్యాప్తిః। నన్వేవమపి కపిసంయోగవానేతత్
వృక్షత్వాదిత్యాదావవ్యాప్తిః। సాధ్యస్య హేతుసమానాధికరణాభావప్రతియోగితావచ్ఛేద
కావచ్ఛిన్నత్వాదితి వాచ్యమ్। హేతుసమానాధికరణాభావే ప్రతియోగివ్యధికరణత్వస్య
నివేశనీయత్వాత్। కేవలాన్వయిసాధ్యకే తాదృశస్య ఘటాభావాదేః ప్రసిద్ధత్వాన్నావ్యా
ప్తిరితి అధికమన్యత్ర ద్రష్టవ్యమితి వ్యాఖ్యాయాం బుద్ధికుశలైరనుసంధేయమ్। సాధ్యాస

మితి మితి ష్ఠసల అర్థస్య ప్రయోజనం సాధ్యసంశయ నివృత్తి రూపం యస్య ఇతి. ఫలితార్థస్వి
యస్య సంశయ నివృత్తిప్రయోజనకత్వ మితి మితస్యార్థః। పక్షస్థితి। ఏక సంబంధి జ్ఞానమ
పరసంబంధిస్మారకమితి కేవలాదర్శనస్య స్మృతిహేతుత్వాదితి భావః। కథం వ్యాప్తిగ్రహణమి
తి। వ్యభిచార జ్ఞానదశాయాం నకేవలదపి వ్యాప్తిర్నిశ్చీయత ఇత్యుక్తమితి. ఇత్యత్ర యోదర్శనస్య వ్యాప్తి
నిశ్చయహేతుత్వం న సంభవతీతి భావః। ఇదముపలక్షణం। భూయోదర్శనమిత్యస్య భూయస్సాందర్శనా
నాం సమాహార ఇతి భూయసాం సాధ్యహేతూనాం దర్శనమితి భూయస్సు అధికరణేషు దర్శనమితి వార్థః।
నా దర్శనే కేవలత్వ సహచారదర్శనద్వారయా వ్యాప్తినిశ్చయప్రసంగాత్। నచ్ఛిత్తియస్యేతలేతియో। ఏతద్రూ
పవానైతద్ధ్రస్యాదితాద్దా సాధ్యహేత్వోరధికరణే భూయస్సహభావేన వ్యాప్తినిశ్చయానుత్పాదప్ర
సంగాదితి త్వేప్రవేర్థః। మణికారరసికాంతమప్యలం బాలహా। వ్యభిచారజ్ఞానవిరహేతి। వ్యాప్తిగ్రాహ
హారకత్వాదితి। వ్యాప్తిస్తు హేతుసమానాధికరణాత్యంతాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకసాధ్యసామానాధికరణ

౨౮ ఠరావచ్ఛిన్నసాధ్యస్య సమానాధికరణవృత్తి హేతుతావచ్ఛేదక రూపైవ సామానాధికరణ్యాంతస్య రాసభాదిసాధార
ణ్యాత్ । ధూమాతావ్ దేశయతో వ్యాప్యస్య తావచ్ఛేదకత్వం । తాదృశధూమత్వాదిరూపేణ వ్యాప్తిత్వ యత్ర
వచ్ఛేదావచ్ఛేదక యోగ్యైకేపి నక్షతిః । ఇదం వసాధ్య తావచ్ఛేదక తథాత్వప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వరూప
వ్యభిచార గ్రాహ్య ప్రాపి విపరీత గ్రాహకాభావ విదంయా హేతుః సాధ్య సామానాధికరణ వృత్తి హేతు తావచ్ఛేద
కం వ గ్రాహకత్వ విశేషణ జ్ఞాన విధయా సామానాధికరణ్య జ్ఞానం హేతు రితి తత్త్వే వ్యభిచార జ్ఞానాభావ
సామానాధికరణ్య జ్ఞానయోః వ్యాప్తి గ్రహ హేతుత్వే తద్ధేయం । వస్తుతస్తు హేతు వ్యాపక సాధ్య సామా
నాధికరణ్యమేవ వ్యాప్తిః న తు వ్యాప్తిః రాసభ సాధారణేన ప్రమాత్మక రాసభ లింగక పరామర్శేతి ప్రమా
త్మకత్వ మనుమితావ్యాప్తిః ప్రమాత్మక పరామర్శస్య ప్రమానుమితిం జనకత్వేన మనసత్వేన హేతుత్వే
రయోగాదితి వాచ్యం । యద్ధర్మవచ్ఛిన్న వ్యాపకత్వం వ్యాప్తి ఘటక తత్తద్ధర్మి తావచ్ఛేదకత్వ వ్యాప్తి ప్రకార
క నిశ్చయస్య వానుమితిం హేతుత్వోపగమేన దోషాత్ । అత ఏవ వ్యాప్తి శరీరే ధూమత్వాదిప్రవేశ

నలాఘవమితి చేత్, శంకా చేత్తదా, వ్యభిచారసంశయస్య వ్యాప్తిగ్రహప్రతిబంధకత్వేన భవాంత్రత్వాధారణా
వ్యభిచారజ్ఞానత్వేన భిన్నైవ భాస్యాం పాతురితి వాదం తదా త్వద్విరహః వ్యభిచారశంకావిరహః, తద్వదితి
త్రకార్యభావే తరనిఖిలకారణసమవధానస్థల ఇత్యర్థః, తద్విష్ఫలత్వసిద్ధ ఏవేతి, ఇతరకారణవిరహస్య తే
తాదృశకారణవిరహప్రయుక్త ఏవేత్యర్థః, తథా చ తత్ర తత్కార్యభగవేద్ధౌ నేతి భావః, ధూమాన్యోన్యా
దితి, ధూమవాన్యోన్యాశ్రితవ్యాప్తిగ్రహే ఉత్పన్నస్య మానే వ్యభిచారశంకానివర్తకః, కార్యకారణభావప్రసంగ
లక్షణస్తర్క ఇత్యర్థః స్వయః, స చ తర్కః, ధూమో యది వహ్నివ్యభిచారీ స్యాత్తర్హి వహ్నిజన్యో న స్యా
దిత్యాకారకో బోధ్యః, నను మాస్తు నిశ్చయే వహ్నిధూమయోః సంనికర్షప్రత్యక్షే సహచారగ్రహాభావాత్
వహ్నిధూమానాం సన్నికర్షేణ సహచారప్రత్యక్షసంభవేన నిఖిలధూమేషు వ్యాప్తిగ్రహప్రత్యక్షం నసంభ
వతి, తదా చ పర్వతే యత్ ధూమదర్శనేన వ్యాప్తిస్మరణాసంభవాత్ పరామర్శానుపపత్తిరిత్యాశయేనాశం
కతేతి, నను సకలేతి, సకలవహ్నిధూమేషు లౌకికసంనికర్షాభావేపి సామాన్యప్రత్యాసత్త్యాత్మకాలా

దీపికాప్ర
౨౨

కేవలత్రికవృషణస్ధ్వానాత్। వహ్నిత్వావచ్ఛిన్నసమానాధికరణత్వేన నిఖిలవహ్నిధూమసహచారప్రతీత్యసంభవా
న్నిఖిలధూమేషు వహ్నిప్రగ్రహః। సంభవతి। ఏవం చ పర్వతీయవహ్నిధూమయోరపి వహ్నిత్వగతహితత్వేన ధూమదర్శ
నే స్మరణాసంభవాన్న పరామర్శానుపపత్తిరితి సమాధత్తే। వహ్నివ్యాప్యధూమవత్త్వేతి। యద్యపి పరార్థానుమా
నత్వేన న పరసాధ్యమధ్యస్థసాధ్యః ప్రయోజనం సాధ్యస్యానుమితిరూపం యుక్త్యాదితి పుత్ర్యత్వాత్ పరసమవేతా
నుమితికరణాలింగపరామర్శో ధర్మః। అత ఏవ స్వార్థానుమితపరార్థానుమితిత్వాద్వి నపరామర్శేప్యేవ
కరణమిత్యాచ్ఛిద్రం మతమూలం సాధుసంగచ్ఛతే। తత్రాపి పరార్థానుమానప్రయోజకే పంచావయవవాక్యేప్రి
రార్థానుమానత్వాత్సాస్త్రేపచారికపరార్థానుమానం యస్మాత్ స్వార్థానుమానమితి వాయు ననసికత్వ
త్యమూలమువహారయతి। పరార్థానుమానమాహేతి। పంచావయవవాక్యమిత్యనేన పంచావయవాః
యస్య వాక్యస్య ప్రతిజ్ఞాదివాక్యపంచకసముదాయస్థం నాలయులక్షణం యోజనీయం
అనేన ప్రతిపాదితాగ్నిగాదితిమూలస్య ప్రతిజ్ఞాదిపంచకసముదాయప్రయోజ్యలింగపరామర్శా

ది తల్ ధర్మః । సాధుత్వ తయా పక్షే వచనమితి । సాధుత్వ తావచ్ఛేదతావచ్ఛిన్న సాధుత్వ ప్రకారతాక పక్షతావచ్ఛేద
కావచ్ఛిన్న పక్షే విశిష్టత్వ బోధజనక వాక్యత్వ మిత్యర్థః । ఉదాహరణాని । సాధుత్వ తావచ్ఛేదక విశిష్టవైశి
ష్ట్యవగాహి జ్ఞానం న పక్షతావచ్ఛేదక విశేష్యక నయాత్ర పక్షతావచ్ఛేదక విశిష్టే న సాధుత్వ తావచ్ఛేదక వి
శిష్ట వైశిష్ట్య జ్ఞానమితి తయో నిరాసః । వాక్యపద సత్త్వ నాత్ యయా వయు చ వాక్య పరత్వ నాత్ యుచ
హి ఖ్యాత వాక్య ప్రవృత్తి దానహా । ఏవ మగ్రేపి । అయం నదరం దాదండ నం ఆమోగా జునత్వ ద్రవత్వ ది తాత్ దా
ప్రతి జ్ఞాయాం పంచమత్వ తష్టే సత్త్వే దత వాక్యత్వ వాక్యత్రయే వింగ ప్రతి పాదకమితి పాంతు ప్రతిపా
దక వాక్యత్వ మిత్యర్థః । వాక్యత్వ ప్రతి పాదకమితి । ప్రకృత హేతు వతి ప్రకృత హేతు వాక్య పక్షత్వేతి
శిష్టు సాధుత్వ బోధక మిత్యర్థః । తదను దాహరణా సత్వ వాక్య పరత్వ బోధ కతేతి చెప్పితం । సాధుత్వవద
సత్ హేతు వాక్య పక్షత్వ విశిష్ట సాధ్యత్వ నిరూఢత్వ పక్షే నాయా । నచ ఘోరం కృయత్వ దసత్వ తై యుక్త ధర్మ
మితి శంకరత్వం తాదత్వ శాం ఘయ గ్రా హాకతయా సాధ్య కాల్వే । తథా దవాప్ర ధమ యుక్త వా ధర్మ మ

దీపి గం ౩౦ హానసవృత్తిత్వయుక్తయవ్వదాధేయమహానసానవచ్ఛిన్న ప్రకల్పితహేతుమహానసవృత్తిత్వపదార్థేత్త్ర
స్మిన్ సాధ్యసత్త్వజ్ఞానాభావాజ్జాతే ఉత్తరకాలం వ్యాప్తిపరతా వేధ్యాభావాన్వయః । తథా వ్యాప్తి
ప్రతిపత్తి వరస్యైవ యుదాహరణసాధ్యత్వమితి నరస్త్రి దోషం గంధ ఇతి దిక్ । వ్యాప్తి విశిష్ట వింగ
ప్రతిపాదకమితి । పక్షతావచ్ఛేదక విశిష్టవిశేష్య ప్రకల్పిత సాధ్యవ్యాప్య హేతుప్రకారక బోధ
జనకవాక్యమితి ధ్యేయః పక్షతావచ్ఛేదకధర్మజ్ఞానార్థమయుపనయ ఇతి పాఠే తు ప్రయుక్తస్త
తి విశేషప్రారణాన్ప్రదర్శితార్థేయ వయుధారకత్వం చిత్సంగమనియమః । హేతు సాధ్య వత్తయా పక్ష
వచనమితి । హేతుజ్ఞానజన్య వ్యాప్తి విశిష్ట సాధ్యవద్విషయక బోధజనక వాక్యమితి ధ్యేయః । ఉత్త
రకాలముఖాదిలాన్వప్రతిపత్తి విషయకబోధాభావాన్నహేంట్రష్టవ్యః । నను విశిష్టవైశిష్ట్య వగా
హి పరామర్శసాధ్యనుమితిం ప్రతి హేతుత్వేత్త్రాన్వయ నాపి ధర్మనియతపూర్వవృత్తిత్వయోః
రభ్వనియమేయోగౌరవం । వహ్ని వ్యాప్యధూమవాంధూమవాన్ పర్వత ఇతి జ్ఞానద్వయసత్త్వ

వమతే విశిష్టపరామర్శం ప్రతి కారణత్వేన క్లృప్తస్య కారణత్వేపి అనన్యథాసిద్ధస్యైమాత్రస్య
కల్పనీయత్వలాఘవమితి ప్రాభాకరాః । శంకతే । నన్వితి । వహ్నివ్యాప్యధూమవానయమితి । అత్ర పృథక్
మతకారణస్యాస్యైవ విశిష్టాపరాన్య జ్ఞానద్వయకారణత్వం సంభవతీతి భావః । కథంచిదపి వ్యా
ప్తితావచ్ఛేదకధూమత్వాదిభానం పరామర్శే న సంభవతీతి స్మారణాయ శాబ్దైతి । లాఘవేనేతి ।
కల్పనాలాఘవేనేత్యర్థః । తథా హి । జ్ఞానద్వయం అసధారణీయ తత్పూర్వవృత్తియోః కల్ప
నాపేక్షయా విశిష్టపరామర్శత్వకల్పనే ఏకస్యైవ నాలియల్పమితి । వస్తుతస్తు పక్షధర్మతావచ్ఛిన్న
విశేష్యకవ్యాప్తిప్రకారకనిశ్చయే విశిష్టతద్ధర్మావచ్ఛిన్నవిశేష్యకనిశ్చయస్యైవ కారణతావచ్ఛేద
కత్వం । జ్ఞానద్వయసాధారణస్య సులభాదిత్యత్ర నమంతవ్యం । నైయాయికమతే తు వ్యాప్తివిశిష్ట
వైశిష్ట్యావగాహినిశ్చయత్వం కారణతావచ్ఛేదకమితి కారణతావచ్ఛేదకలాఘవమవధేయం । ఇతి
గమనాదిరహో జ్ఞాయమానలింగత్వేనాపి కారణత్వం వదతాం మీమాంసకానాం మతం నిరస్య

దీపికాప్ర త్రిలింగం న కారణమితి వల్లభాచార్యాదిః । తత్రాపి అనుమితేరనుభవసిద్ధత్వేన తద్వల్లవనావపూర్వో
౩౧ ఘూంతఘటితపక్షధర్మతాజ్ఞానత్వాదితి భావః । మత ఇతి । ఫలాయోగవ్యవచ్ఛిన్నం కారణం కరణమి
తి మతే తు పరామర్శ ఏవ కరణమితి ధ్యేయం । కరణ అతివ్యాప్తివారణాయ । తజ్జన్యత్వే సతీతి
యద్వాపి అనుమాననిరూపణాయైవ ప్రతిజ్ఞాసత్వేన తద్విభాగప్రాయోపి తః । తథాపి లింగస్య
విద్యాప్రదర్శనాతేత్రద్వానస్త్రైవమనసి కర్తావ్యమా । లింగం విభజత ఇతి । అన్వయేన వ్యతి
రేకేణావ్యాప్తమర్థన్వయతిమూలసాన్వయసహచారగ్రహాగ్రావ్యాప్యమత్వేన వ్యతి
రేకసహచారగ్రహాగ్రావ్యాప్యమితి వ్యర్థం మనసి కర్తవ్యతావాదవ్యాప్తిప్రాయం ప్రకా
శయతి పాతు సాధ్యయోగీతి । అన్వయమాత్రవ్యాప్తిరూపకేవలాన్వయిలక్షణే మత్ర ఏవ వ్యతిరే
కవ్యాప్తివ్యవచ్ఛేదతయాభిజ్ఞానాదిభ్రాంతం వ్యాప్యమేవ వ్యాప్రకారత్రకేణ పరిష్కృతమితి
కేవలాన్వయి సాధ్యమితి । కేవలాన్వయిసాధ్యకవ్యతిరేకాప్రసిద్ధ్యా సంగ్రహాయ సాధ్యకేవలాన్వ

యుక్తం నను నిత్యం త్రిదేవన్యర్థక్యే। అత్యంతాభావేతి। నిరవచ్ఛిన్నవృత్తిమద్యత్తాభావేత్యర్థః। తేన గగనా
భావసంయోగాభావాదిసాధ్యకహేతోస్సంగ్రహః। ఘటపటాద్యన్యతరత్వాదౌ యత్కించిత్పటాభావసత్త్వేన సద్ధేః
ప్రసక్తేః సంభవాద్వా। నన్వేతదభిధేయత్వే మతి మూలే వ్యతిరేకవ్యాప్తికమితి। నిశ్చితవ్యతిరేకవ్యాప్తి
మాత్రకమిత్యర్థః। తేన పృథివీతరేభ్యో భిద్యతే గంధవత్త్వాదిత్యాదావన్వయవ్యాప్తేస్సత్త్వేఽపి న క
నాసంగతిః। ఇతరభేదః పృథివీతరత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకభేదః। అన్వయవ్యాప్తిమితి। అన్వయసహ
చారగ్రహాగ్రాహ్యవ్యాప్తిమత్త్వం సాధ్యతీత్యర్థః। తయా వ్యాప్త్యాఽనుమానమిత్యేతదపవ్యవసాయం వ్యతి
రేకీవ సాధ్యదితి భావః। అసాధారణత్వమితి। సపక్షావృత్తిత్వరూపాసాధారణలక్షణాక్రాంతత్వా
దితి భావః। అప్రసిద్ధసాధ్యకేఽపి సాధ్యవిశేషణకానుమితేరేవ వ్యాప్యత్వచిత్రంయోజనాభావాత్। సాధ్యతాది
వ్యతిరేకవ్యాప్తిరితి। సాధ్యాభావవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిరూపేత్యర్థః। వ్యధికరణతస్సా
మానాధికరణ్యేన సాధ్యతే అపితు జలాదిభేదరూపం సాధ్యతే। తథాచ సామాన్యోపాధిపరిగణితాభా

దీపికాత్ర
౯౨

జలాదేరితి జలాదీనాం త్రయోదశానామన్యోన్యాభావానాం తేషాం రూపం సాధ్యే తదితరభేదః సముదాయస్య ప్రసిద్ధిసంభవాదాహ। ప్రత్యేకమితి త్రయోదశత్వావచ్ఛిన్నేతి। అనుమితేః ప్రాక్ప్రసిద్ధ్యే తత్సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రమాయోధర్మిణా వా ప్రసిద్ధ్యాభావాత్ తత్రాపి తేషాం సహానవస్థానిబంధనే అప్రసిద్ధత్వే సాధారణ్యే ఇతి సముదితార్థః। ప్రత్యేకం ప్రసిద్ధాపి బుద్ధివిశేషవిషయత్వరూపసముదాయత్వావచ్ఛిన్నజ్ఞానం న సంభవతి। తథా చ విశేషణతావచ్ఛేదకప్రకారకనిర్ణయస్య సత్త్వాత్ వాక్యే। సాధ్యతావచ్ఛేదకవిశిష్టవైశిష్ట్యావగాహ్యనుమితిః। ఏవంతి తేన కవాక్యేత్రి జ్ఞానం న సంభవతీత్యర్థః। ప్రత్యేకాధికరణేత్యాదినా। యద్యపి జలాదిచతుర్దశాన్యోన్యాభావానాం చతుర్దశసు ప్రత్యేకమితరేతరాభావత్వం ముక్తం తథాపి అత్ర ప్రత్యేకం ప్రమాణానాం తదభేదమగేరం చ్ఛం తం ప్రాహ్య కరమాత్ర ప్రత్యేకవృత్తి తేన కవాక్యేత్ర రసుమితస్యానుమితత్వం గన్ధస్య దశానియతత్వ యూపప్రమిత సాధారణస్య నవవృత్తితేన కవాక్యేతి దశనియతం జలాది త్రయోదశత్వాది కథనం న చ తత్ర తే జలాదిచతుర్దశాన్యోన్యాభావాః ప్రసిద్ధాః। అభావసాధికరణ

ణాత్మకసంబంధేనాంగీకారాదితి ద్వయం । రేఖాత్వం జలమేవాదిత్యేః ష్ఠాంత్ర యోధశానామితి విగ్రహాణజ
లాదిప్రతియోగికారణానాం చతుర్దశానామన్యోన్యాభావానామిత్యర్థః । ప్రయోజకత్వస్యేతి । జలాదే
తాదిః । తత్ర విగ్రహం చతుర్దశ్యే తదర్థః । అగ్రేపి ఏవం బోధ్యమిత్యాశయః । మూలే సందిగ్ధసాధ్య
మావానితి । విశేష్యతాసంబంధేన సాధ్యప్రకారకసంశయవిశేష్య ఇత్యర్థః । సపక్షలక్షణాదికమపివ
మేవపరిష్కర్తవ్యం । పక్షలక్షణసాధ్యవాచిత్వమాత్రం కథే । ద్విపిరాయాం । నవ్యేతి । సంశయవిఘటక
శాజ్యసిద్ధిస్థలే ఇవాస్తిమవ్యాప్తేః [illegible] పితామహాః । కించేతి । ఉక్తేతి । సిషాధయిషావిరహవిశిష్టసిద్ధ్య
భావరూపపక్షతాప్రయత్వే సపక్షలక్షణతాదిత్యర్థః । సద్ధేతుం నిరూపయతీతి । వ్యాప్త్యాదివిశిష్టహే
తుం నిరూపయతీత్యర్థః । సద్ధేతు నిరూపణే । సద్ధేతోస్సకాశాత్ ప్రసంగసంగత్యా తన్నిరూపణమితి భావః । మూ
లే హేత్వాభాసా ఇతి । హేతువదాభాసంత ఇతి హేత్వాభాసా దుష్టహేతవః ఇత్యర్థః । నను సామాన్యప్రకారక [illegible]
జ్ఞానమంతరా విశేషజిజ్ఞాసానుదయేన సవ్యభిచారేత్యాదినామాధేయ సుచితత్వాశంకాముపనే

33 ష్ఠుధర్మాంశలక్షణే ఆఖ్యాతే దోషవత్త్వరూపదుష్టలక్షణసాంకర్యస్ఫుటతాప్లాఖ్యాభవతి తస్యను
యేన దోషసామాన్యలక్షణమాహ। అనుమితీతి। హేత్వాభాసత్వమితి। హేత్వాభాసానాం హేత్వాభాసా-
నాం తునిష్ఠదోషాః। తేషాం భావః। తత్త్వమిత్యర్థః। ప్రాదోషవ్యా। మానితాయాదస్యానుమితిం ప్రతివ్యాప్య-
భావవాన్ప్రాద ఇతి బాధనిశ్చయస్య ప్రతిబంధకతయా ప్రమాత్మకతాదశాయాం విషయత్వేన వ-
వ్యాప్యభావవత్పదార్థస్య హేత్వాభాసత్వమితి లక్షణసమన్వయః। తత్రానుమితిపదముపలక్షణం। యథాను-
మితిత్వస్యారణాన్యతరపరం తేన వహ్నిత్వాదిజ్ఞానస్య పరామర్శప్రతిబంధకత్వమైవనిరాసాద-
నుమితేః ప్రతిబంధకత్వేపి వహ్నిఖ్యాతాదిష్వనాప్తిః। పక్షేణానిర్ధ్యాప్తిరితి బాధభ్రమస్యపక్షే-
తరావిప్లమానితస్య అనుమితిప్రతిబంధకత్వాత్ ద్విషయవ్యాప్యభావాదావతివ్యాప్తిరతోయథా-
దేశేతి। భ్రమభిన్నేత్యర్థః। అద్వైవముపివ వ్యాప్యభావవత్పదార్థస్య కదాచిద్ వ్యాప్యభావాదావతి-
వ్యాప్తిః। వ్యాప్యభావవనిత్యాదితాత్కాలికయథార్థజ్ఞానవిషయత్వస్య తత్ర సత్వాదితి

వేన్త్వే। యద్రూపావచ్ఛిన్నవిషయకజ్ఞానసామాన్యమనుమితిప్రతిబంధకం తద్రూపావచ్ఛిన్నత్వం దో
షత్వమిత్యర్థః పర్యవసానే నాదోషః। వహ్న్యభావవత్త్వావచ్ఛిన్నవిషయకత్వస్య వహ్న్యభావవాన్ హ్ర
ద ఇతి జ్ఞానస్య అనుమితిప్రతిబంధకత్వేఽపి తాదృశజ్ఞానసామాన్యం తద్గతత్వస్య వహ్న్యభావవ
త్తాలీకారకజ్ఞానస్య ప్రతిబంధకత్వేఽపి న వహ్న్యభావవత్తావదేయత్వే తేనోపాదానాసంభవాత్। నవత
హ్నిర్యథార్థః పదం వ్యర్థం పర్వతో నిర్వహ్నిరితి భ్రమవిషయీభూతవహ్న్యభావాదావతివ్యాప్తేరు
క్త రీత్యైవ వారణసంభవాదితి వాచ్యం। జ్ఞానపదస్య జ్ఞానవిశేషతాపరత్వే ప్రామాణికతయా యథా
ర్థపదస్య సార్థకత్వాత్। ఏవం చ యద్రూపావచ్ఛిన్నవిషయకానాహార్యాప్రామాణ్యజ్ఞానానాస్కందిత
తనిశ్చయసామాన్యం ప్రకృతానుమితిప్రతిబంధకం తద్రూపావచ్ఛిన్నత్వం దోషత్వమిత్యర్థః ఇతి ప
ర్యవసితః। తేన వహ్న్యభావవద్ధ్రదవిషయకసామాన్యయనాప్రామాణ్యజ్ఞానవిశిష్టజ్ఞానస్య
సంశయస్య చానుమిత్యప్రతిబంధకత్వేఽపి నాసంభవ ఇత్యలం పల్లవితేన। పరే తు ఇదమపి నా

దీపికాప్ర
౩౪ వెంవలలక్షణం పరం తు జ్ఞాయమానవల్లిఖాకాదౌ ప్రతిబంధకత్వముపపాదితం । తదర్థస్తు ప్రతి
బంధకాయేవల్లిఖాకారాదయః ఏకజ్ఞానవిషయప్రకారీతశాలుతావచ్ఛేదకవత్వసంబంధేన తత్ప్ర
కారకయథార్థజ్ఞానవిశేష్యత్వం । ధూమవాన్ వహ్నిరిత్యాద్యయథార్థమాభావవత్వవృత్తిత్వవిశిష్టవ
హ్నివల్లిఖాకారః । తత్ర సంబంధేన తద్వ్యాప్యవహ్నిరిత్యాదికారకయథార్థజ్ఞానవిశేష్యత్వమప్యుస్తీతి
ప్రత్యాసమన్వయః । అనుమితిపదస్య ప్రకృతానుమితిపరతయాన్తర్హితావనుమితిప్రతిబంధక
భూతవల్లిఖాకారాదీనామప్రసిద్ధ్యతావ్యాప్తేరితి వాచ్యత్వం । యథార్థః పదాద్యానేదమేవ తసంబంధేనవల్లిఖా
రప్రకారకత్వమవిశేష్యత్వసంబంధేతావపిసత్వేనాతివ్యాప్తిస్సాధ్యేతి తత్ప్రవేశాత్తాత్పర్యః । సత్ప్రి
విధ ఇతీతి । సామానాధికరణ్యం తు సాధ్యత్వదర్శనతరమప్యత్వం । స్వ్భుడం । మూలేతత్స్నేతి । సాధారణాది
షు మదల ఇత్యర్థః । సాధ్యాభావవద్వృత్తిరితి । సాధ్యతావచ్ఛేదకధర్మసంబంధావచ్ఛిన్న ప్రతియో
గితాకాభావవద్వృత్తిరూపితపరుతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్న ఆధేయతావానిత్యర్థః । తేనవహ్నిమా

ష్ఠాభావాదితాదాత్మ్యాదౌ హేతుమతి పర్యాప్తాదౌ తత్ర తత్ర సాధ్యాభావస్య సంబంధతావచ్ఛిన్నసాధ్యాభావ
స్యాసత్త్వేఽపి సాధ్యాభావవతి ధూమాభావవయవాదౌ సమవాయాదినా ధూమాదేర్వృత్తిత్వేఽపి వ్యాప్తి
వ్యాప్తేః । అత్ర చ సాధ్యాభావవత్త్వాయాం సంబంధవిశేషణతాపి నివేశ్య ఘటుం తాద్రూప్యాభావాదిసాధ్యకవ్యభి
చారిణి సాధ్యాభావవద్ఘటం దేవిశేషణతావిశేషేణ వాధికరణాప్రసిద్ధ్యాఽవ్యాప్తిం రతః సాధ్య
తావచ్ఛేదకసంబంధేన సాధ్యవత్త్వాగ్రహం ప్రతి యేన సంబంధేన సాధ్యాభావవత్త్వానిశ్చయః ప్రతి
బంధకః తేన సంబంధేన సాధ్యాభావవద్వృత్తి వివక్షితేఽయమేవం వక్తవ్యే సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధా
దైశికవిశేషణతా । ఘటాద్యభావాదౌ వసాధ్యే సమవాయస్య ధ్వీతి న దోషః । కపిసంయోగేత
త్వాదితాదాత్మ్యాదౌ సంబంధానిరవచ్ఛిన్నదైశికవిశేషణతేతి దిక్ । నచ విరుద్ధే తివ్యాప్తిరితి
వ్రు అంతవ్యాదేపరేయసంకేతే పులే పాధేరసంకరాదితి వాచ్యం అత్ర సర్వవిరుద్ధసాధారణో చెల్పి
తి విరహాత్ । సర్వసపక్షవ్యావృత్తా ఇతి । సపక్షవృత్తిత్వావచ్ఛిన్నాభావవానిత్యర్థః । సర్వ

లిపి రాత్రు
3 ౫

దం సపక్షవత్త్వే సామానాధికరణ్యాభావనివేశే శాస్త్రార్థకం । సపక్షపదం నిశ్చితసాధ్యవదర్థకం । తథాచ నిశ్చితసాధ్యకశబ్దతావచ్ఛేదకసంబంధేన తావత్పక్షసాధ్యసందేహదశాయాం అసాధారణ్యాప్తేః తాదృశతీతిసంప్రదాయవిదః । నవీనాస్తు సంబంధేన తాదృశపక్షే సాధ్యసందేహదశాయాం అసాధారణ్యస్య సత్ప్రతిపక్షతరామశాస్త్రిక విరుద్ధపరామర్శోదయాయాం సత్ప్రతిపక్షకాలావచ్ఛేదేన వా తత్తదశాయాం బాధ్యసాధ్యవ్యాపకత్వాదికం అనుపపన్నమిత్యాహుః । ఏవం హి సపక్షపదం కేవలసాధ్యవత్పరం శబ్దానిత్యత్వే శబ్దతావచ్ఛేదకసాధ్యవద్వృత్తిత్వాభావే కేవలాన్వయిని తేన కేనాపి దోషణా ఇతి ప్రాహుః । అన్వయవ్యతిరేకద్వయం తరవాతం ఇతి । తత్త్వం చ కిం విద్యమాన కిం నిశ్చయవిషయసాధ్యకత్వేనేతి కిం । విద్యమానికస్య నిశ్చయాం విషయసాధ్యాభావకత్వం । నవీనమతే తు అంతర్భావాభావాప్రతియోగిత్వవిశిష్టసాధ్యాదికమేవ ఉపసంహారిత్వం తద్వ్యానసపక్షవత్త్వే రేకవ్యాప్తిప్రసంగాన్ ప్రతిబంధకతా తాసాధ్యాభావవ్యాప్యత్వం ఇతి । సాధ్యాభావవ్యాప్తిః సాధ్యవద్వృత్తిత్వం అసాధారణ్యస్య ఏవ

శ్రితసాధ్యవదవృత్తిత్వరూపతయా నాభేదః। ఏతాదృశవ్యాప్తివిశిష్టహేతుమత్తాజ్ఞానం సాధ్యాను
మితిం ప్రతి ప్రతిబంధకమితి ధ్యేయం। యద్వ్యాభావేతాదృశాది। యత్సంబంధి యత్సంబంధావచ్ఛిన్నత
దభావవ్యాప్యవత్త్వాంతరస్య పక్షే ఉక్తౌ. సత్ప్రతిపక్ష ఇతి లక్షణః। ప్రకృతసాధ్యవ్యాప్యవత్త్వేన
జ్ఞాయమానయోః ప్రకృతహేతుః తత్ర హేతౌ నవసిన్నే హేతౌ సాధ్యాభావవ్యాప్యవత్త్వజ్ఞానద
శాయామేవ తత్ర సత్ప్రతిపక్షతేతి సూచనాయ హేత్వంతరేతి స్రావకః। నవీనాః పునరేవం వద
యంతి। తత్సంబంధి సాధ్యాభావవ్యాప్యహేత్వంతరస్య సత్త్వం పక్షే సత్ప్రతిపక్షత్వమితి। ఆశ్రయా
సిద్ధోఽయమితి। ఆశ్రయసిద్ధశ్చ పక్షే పక్షతావచ్ఛేదకవిరహః పక్షతావచ్ఛేదకవిరహవాన్ పక్ష
క్షో వా। సవనాస్తి వతి। అరవిందస్య ప్రసిద్ధత్వాత్ సవ విశేషణే వింతి నావ్యాప్యా నారవిందే గగ
నీయత్వం నాస్తీతి పరస్య వనిమోద్ధ్ఘః। స్వరూపాసిద్ధశ్చ పక్షే హేత్వభావః। హేత్వభావవాన్ పక్షో వా
నను సోపాధికస్యాతిరిక్తస్య సత్త్వాత్ వాక్యథం పంచహేత్వాభాసా ఇత్యత ఆహ। సోపాధిక ఇతి।

వ్యాప్యత్వాసిద్ధిః వ్యాప్త్యభావవత్త్వం సాధ్యః । సోపాధికహేతౌ నియమేన సత్వాత్ । సోపాధికో వ్యాప్య
త్వాసిద్ధ ఏవ । న వ్యతిరిక్తో హేత్వాభాస ఇతి భావః । సాధ్యాప్రసిద్ధిః । హేతౌ హేతుతావచ్ఛేదకా
భావః । సాధనాప్రసిద్ధిః । యథా కాంచనమయః కాంచనధూమాదిత్యాదౌ తత్ర హేతావచ్ఛేదకాంశే హేతు
తావచ్ఛేదకవిశిష్టే సాధ్యే తావచ్ఛేదకవిశిష్టవ్యాప్తిగ్రహః । ఫలం తయోర్వ్యాప్యత్వాసిద్ధావంతర్భావం తథా
న్యాపి హేత్వాభాసాధిక్యమితి । సాధ్యవ్యాపకత్వమితి । సాధ్యవ్యాపకత్వసాధనావ్యాపకత్వే
ఏకరూపేణైకసంబంధేన వ్యాప్యహేతౌ న వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదావార్ద్రేన్ధనస్య వహ్నిత్వేన
సాధ్యవ్యాపకత్వే సాధ్యతావచ్ఛేదకత్వేన సాధనావ్యాపకత్వే ఏకరూపేణైకసంబంధేన వ్యాప్య
స్యేన తత్వాపి అత ఏకసంయోగేన సాధ్యవ్యాపకత్వస్య సమవాయేన సాధనావ్యాపకత్వస్య
సత్వేపి నాతివ్యాప్తిః । మూలోక్తోపాధిలక్షణే సాధ్యవ్యాప్తిం వారయితుం లక్షణే లక్షణాఘటకం
ప్రదర్శయతి ఉపాధిశ్రుతేరిత్యాదినా । యద్ధర్మవిశిష్టసాధ్యవ్యాపకత్వం లక్షణే నివేశనీయం

వనలే ధాపర్యేతతాపేత్మ రప క్షుద్రర్మ ఇశిష్టు వష్యా వాలే పరనలే కనలే ఇథూం వ తాపే వ ఖిన్నా వాలే పర
తాపే దతి వాలే త్రి కి। సాలే దితి ధై యుం। ఉ దాసి నెతి। పక్షుధర్మ సాధనా ఖ్యాలేం ఖి న్నె తలే ధనః౹ వష్యా।
ద్ర వలే ఖ్యం। ఆత్మనలే ద్రవలే ఖ్యం ఇదం కె వల ప్రతలే క్షుర్మైవ వసా ధలే తాపేను సారెణా। ప్రాగఖావ్యా
వి నాసే జనలే తాపే దితి। అప్రుజనలే ఖ్యం పక్షుధర్మా నఖ వతీతి సాధనా వచ్ఛిన్న సాధలేవాలే పకల్పఘుఉత
లక్షుణాం అనితలే ఖ్యవాలే పరమితి। వినాసిత్వవాలే పర మితలే ధనః౹ జనలే ప్యసరాలే దాసే నత్వంసంపాద
యి యుం ప్రమెయతాపే దితి। బాధనలే సాధాలే ఖ్యావత్రా నిశ్రయనలే। త్రా వాలే ఖ్యావ నిశ్రయత్వేనెతి। అ
ను ఖితి ప్రతిబంధకత్వ మితలేనై నాన్వేయి। విరోధి జ్ఞానసామగ్రీ త్వేనెతి। ఇదంప్రా వినమతె। వస్తు
తస్తు విరోధి పరామశో నలే సాధలే ఖ్యావ వాలే ప్యలే వత్రా నిశ్రయవత్వేనైవ ప్రతిబంధకత్వం లాఘవాత్।
వి తరెషాం వలేఖి హారాది ప్రవాణాం। త్రత్రాపి వలేఖి హారాది ప్రహ్లా ఘ్నేపి। సాధారణానెలేతి। ఖావ ప్రధాన
ని దెశతయా సాధారణాలే నలే తలే ధనః౹ అవలేఖి హారా ఖావన్త్ర యా త్రగ్ర వా ఖావనెలేతి శేషః। వాలే

దీపికాప్ర 32 ప్తిజ్ఞానప్రతిబంధకత్వమిత్యర్థః నానన్వయః। ఏవమగ్రేపి। హేతౌ సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వస్యైవ సాధ్య
తావచ్ఛేదకే హేతుసామానాధికరణ్యాభావం తాదృశాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వస్యాపి వ్యభిచారితయా
తద్గ్రహస్య హేతుసమానాధికరణాత్యంతాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వాభావరూపాయా వ్యా
ప్తివారకత్వగ్రహస్య ప్రతిబంధకత్వాభావాత్। హేతౌ సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వప్రతిబంధకత్వాభావాత్। హే
తౌ సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వప్రకారకగ్రహస్యైవ వ్యాప్తిగ్రహప్రతిబంధకత్వంతు మణిమంత్రాదిన్యా
యేన। విశిష్టవ్యాప్త్యభావతయా। హేతువ్యాపకతావచ్ఛేదకసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యస
మానాధికరణ్యాభావరూపతయా। వ్యాప్తిసంశయాధాయకత్వేనేతి। హేతావసాధారణ్యాదిజ్ఞా
నదశాయాం హేతుసాధ్యయోః సామానాధికరణ్యనిశ్చయాసంభవేన పక్షే తదభావేనవ సాధ్య
సంశయసత్వేన వ్యాప్తిసంశయసంభవాత్ వ్యాప్తినిశ్చయ ఇతి ప్రాచీనమతమభిప్రేత్యేదం
పక్షధర్మతాజ్ఞానప్రతిబంధకత్వమితి। పక్షే పక్షతావచ్ఛేదకవిరహస్యాపి హేతువిరహస్యైవని

ఉప్రియదశాయాం కేవలాప్రకాశతాపత్తే రవిశిష్టప్రకాశవృత్తిగ్రహాసంభవాదితి భావః। ననుపంచకోశా
క్తిరసంగతా ఉపాధిగ్రహదశాయామపి వాగ్గ్రహాసంభవేన వాక్ప్రవృత్తిజన్యానసత్వ వాక్ప్రవృత్తినిష్ప్రయ
ప్రతిబంధకతాయాః అవశ్యం వక్తవ్యతయోపాధేరపి కేవలాభాసలక్షణాక్రాంతత్వాదత
ఆహ అడ ఉపాధిస్త్వితి। వర్ణభిన్నాకారజ్ఞానదశాయామితి। తథా చ కేవలాభాసలక్షణే సాంగ్రేణ్యమనుమితితత్రా
రణాసత్తరప్రతిబంధకత్వానైవనివేశనీయతయా పరముఖనిరీక్షణాసూర్యపాధేరన కే
వలాభాసత్వమితి భావః। ననుతథాపి సిద్ధిసత్వే నుమిత్యనుదయాత్ స్వరూపమయనసత్సాధకత్వ
క్షసాధపి కేవలాభాసత్వమావశ్యకమితి శంకాం జరంతే యాఽయమకమతముపలం వ్యాప
త్వాపరిహరతి। సిద్ధసాధనంత్వితి। పక్షతావిఘటకత్వేతి। తత్సత్వే పక్షతాయాః సాధ్యసంశ
యరూపతయా తద్విఘటకత్వం సాధ్యనిశ్చయస్యోత్పత్తిమితి భావః। అంతర్భావేత్యేతి। తథా చ
నవిభాగవ్యాఘాతఇతి భావః। దర్శితమతమితి। విధిలమిత్యాద్యుపాశ్రయం। నిగ్రహేతి। నవసిద్ధాం

౩౮ తే। నుమితిం ప్రతి శి దైః ప్రతిబంధకతయా త్త్వ్యాప్తి షం యుసలక ధంవ్యాప్తాభాస తో నైతి వాచ్యం
సిద్ధ్యాద్యై ప్రాయాః సిద్ధి నిష్ఠ ప్రతిబంధకతాయా ముత్తేజకతయా కేవలం సిద్ధ్యాద్యై పాసతాంతసి
ద్ధ్యా ప్రతిబంధకత్వాభావేనత్త్వ్యాప్తిషయెుక్త హేత్వాభాసలక్షణాసంప్లవాదితి। అధికమన్యదియాల్
ఖినవరేదితి నాలభాలయాం తర్కే కర్కశరి వారవాతు రేధురేన్ద్రైరనుసంధ్యేయం॥ ఇతి తర్కసంగ్ర
హాదీపికాప్రకాశే భగవత్వతీయే అనుమాన పరిచ్ఛేదః॥ శ్రీగణేశాయనమః। దక్షిణామూర్తి
గురు పరబ్రహ్మణే నమః॥ ఉపమానం లక్షయతీతి। అవసర సంగత్యా ఉపమానం నిరూ
పయితి తల్లక్షణం। ఉపమితి స్వరూపం ప్రదర్శయతి మాం తేనం జ్ఞాతి। సంజ్ఞా గవయపదం
సంజ్ఞి గవయః తయోః సంబంధః। శక్తిః తద్జ్ఞాన మిత్యర్థః। లక్షణాంతరా పమి నో మాత్ర
నువల్వ సాయుగ మోలపమి తిల్జ మెవెతి ధ్యేయం। వాక్యార్థస్మరణే సాదృశ్య సంబంధం పశ్యే
తేతి। ఏతేనస్మరణం సాదృశ్య దర్శనజన్యముద్బోధకాంతరజన్యం వాదిభయమపి సాదృ

శ్యదర్శనసహకారి న తు సాదృశ్యదర్శనజన్యమేవ స్మరణం సహకారీతి సూచితం। ప్రాంచస్తు
వాక్యార్థం స్మరన్ ప్రత్యక్షవర్తమానసామీప్యే ప్రత్యయః। వాక్యార్థం స్మరన్నిత్యర్థః॥ ఏవం
చ వాక్యార్థస్మరణసహితసాదృశ్యదర్శనజన్యం తాదాత్మ్యజ్ఞానం వాక్యపారతాదాత్మ్య ఇత్యాహుః। తదనం
తరమిత్యాది। సాదృశ్యదర్శనానంతరం గవయో గవయపదవాచ్య ఇత్యాకారికా గవయత్వ
రూపలఘుధర్మధర్మితావచ్ఛేదకరూపమితి రూపాంతరత ఇత్యర్థః। ఇదముపలక్షణం। అంత్ర
ధర్మ్యదర్శనేనాప్యుపమితిరితి ధ్యేయం। వైశేషికాస్తూపమానపదవాచ్యత్వవ్యాప్యసాదృశ్యా
దిపరామర్శోత్థపదవాచ్యత్వసాధనమితిరేవాతో నోపమానం ప్రమాణాంతరమిత్యాహుః
॥ తచ్చింత్యం వాక్యస్మృత్యనంతరాపి పదవాచ్యత్వప్రమితేరనుభవసిద్ధత్వాదిత్యన్యత్ర వి
స్తరః॥ శ్రీః॥ ఇతి తర్కసంగ్రహదీపికాప్రకాశే భగవదర్పితే ఉపమానపరిచ్ఛేదః॥ శ్రీః॥ శ్రీ
దక్షిణామూర్తిర్గురువరః నారవిందార్పితమస్తు॥ నీలకంఠగురుం వందే దక్షిణామూర్తి
రూపిణం। యదధ్యాత్మనమద్భక్తమిం ప్రజాలమిదం భువనం॥ శ్రీః॥ శ్రీనీలకంఠగురు
త్రయాయ నమః॥